

Ἡ θεολογικῶς ἀποκλίνουσα ἀντίληψη τοῦ Γρηγορίου Ἀκινδύνου γιὰ τοὺς ἀγγέλους*

Ἀνδρέα Ζαχαρίου**

Οἱ θεολογικὲς ἀντιλήψεις τοῦ Γρηγορίου Ἀκινδύνου (περ. 1300-1348) ἐκφράστηκαν κατὰ τὴν ἐν γένει ἀντίρρηση του στὴ διδασκαλία τοῦ Γρηγορίου Παλαμᾶ (1296-1357)¹. Ἐκλαμβάνοντας τὴ θεολογία περὶ τῶν ἀκτίστων θείων ἐνεργειῶν ὡς καινοφανῆ καὶ μὴ ἐδρασμένη στὴν πατερικὴ παράδοση, τὸν κατηγοροῦσε ὅτι δι' αὐτῆς πλήττει τὴν Ἐκκλησία καὶ ἀνατρέπει τὴν εὐσέβεια, θέτοντας ἐκποδὼν τὴν πίστη στὴ μία καὶ μόνον τρισυπόστατη θεότητα καὶ εἰσάγοντας στὴ θέση της τὸ σέβας σὲ ἓνα πλήθος ἀκτίστων θεοτήτων, ἐνεργουμένων, ὑφειμένων, ἀλλὰ καὶ συναϊδίων, μὲ τὸν πάντων ὑπερκείμενο Θεό.

Κινούμενος ὁ Ἀκίνδυνος στὸν ἄξονα ἀναίρεσης τῶν θεολογικῶν θέσεων τοῦ Παλαμᾶ, ἐντάσσει στὴν πολεμικὴ του καὶ τὰ ἀφορῶντα στὶς ἀγγελικὲς δυνάμεις. Ἡ ἀναφορά του ὡστόσο σὲ αὐτὲς γίνεται παροδευτικῶς, γι' αὐτὸ καὶ δὲν εἶναι συστηματικὴ, ἀλλὰ μᾶλλον ἀποσπασματικὴ. Τὸ ὅτι ὅμως αὐτὴ ἀπορρέει μέσα ἀπὸ τὴν ἰδιότυπη κατ' ἀντιπαραβολὴ ἀνάγνωση τοῦ Παλαμᾶ μὲ τὴν πατερικὴ παράδοση ἔχει ὡς ἀποτέλεσμα νὰ εἶναι τελικὰ θεολογικῶς ἀποκλίνουσα. Ἐνῶ ἡ προσέγγισή του εἶναι ἐκ πρώτης ὄψεως ὀρθή –ἀφοῦ ἐπισημαίνει τὴν

* Τὸ παρὸν ἀποτελεῖ ἐπεξεργασμένη μορφή *Εἰσήγησης*, ἡ ὁποία παρουσιάστηκε στὰ ἀγγλικά στὸ 6ο Ἐτήσιο Διεθνὲς Πατρολογικὸ Συμπόσιο, ποὺ ὀργάνωσε ἡ Ἐπισκοπὴ Severin καὶ Strehaiia (Ρουμανία) ἀπὸ τὶς 7 ὡς τὶς 9 Μαΐου 2019.

** Ὁ Ἀνδρέας Ζαχαρίου εἶναι διδάκτωρ Θεολογίας τοῦ Ἐθνικοῦ καὶ Καποδιστριακοῦ Πανεπιστημίου Ἀθηνῶν.

1. Ἡ παραπομπὴ στὰ ἔργα τοῦ Παλαμᾶ γίνεται ἀπὸ τὴν ἔκδοση τοῦ Π. Χρήστου: *Γρηγορίου τοῦ Παλαμᾶ Συγγράμματα*, τόμ. 1-6, Θεσσαλονίκη 1962-2015 (στὸ ἐξῆς: ΣΠ).

ἐκ Θεοῦ δημιουργία τῶν ἀγγέλων καὶ ἄρα τὸ κτιστό τους, τὴ θέωσή τους, διὰ τῆς μετοχῆς στὸν Θεό, τὴν ἀδυναμία τους νὰ δοῦν τὸ Θεῖο, τὸ ἀόρατό τους σὲ σχέση μὲ τοὺς ἀνθρώπους, καθὼς καὶ τὸ διακονικὸ τους ἔργο— ἐν τούτοις ἀπολήγει παντελῶς ἐσφαλμένη. Ἐπικαλούμενος καὶ ἐν ταύτῳ παραναγιγνώσκοντας πατερικὰ χωρία γιὰ νὰ ἀντιταχθεῖ στὴ διάκριση τῆς θείας φύσεως ἀπὸ τὴ δόξα, τὴ χάρη, τὴ δύναμη καὶ τὴν ἐνέργειά της, διαστρέφει καὶ τὴν ἐκκλησιαστικὴ, ταῦτὸν εἰπεῖν παραδοσιακὴ, ἀντίληψη περὶ τῶν ἀγγέλων². Οἱ παλαμικὲς θεολογικὲς ἀπόψεις —διυχυρίζεται— περὶ τῶν θείων καὶ ἀκτίστων καὶ ὑφειμένων τῆς θείας φύσεως ἐνεργειῶν ἀφοροῦν καὶ ἐφαρμόζονται κατ' ἀκρίβεια στοὺς ἀγγέλους· αὐτοὶ ἀποτελοῦν τὶς μόνες δυνάμεις, οἱ ὁποῖες ὑπάρχουν πληθυντικῶς, ἐνῶ, ἔχοντας τὴν ὑπαρξή τους ἐκ δημιουργίας, εἶναι κτιστοὶ καὶ ἐνεργοῦμενοι καὶ κατ' ἐπέκταση ἀπείρως ὑφειμένοι τοῦ ἀκτίστου Θεοῦ³.

Εἰδικώτερα, ἡ πορεία τῆς θεολογικῆς σκέψης τοῦ Ἀκινδύνου, ἡ ὁποία συμπλέκει τὸν τρόπο ὑπαρξῆς καὶ τὰ ὄντολογικὰ δεδομένα τῶν ἀγγελικῶν δυνάμεων μὲ τὰ ἀντίστοιχα τῶν ἀκτίστων θείων ἐνεργειῶν, βαίνει ὡς ἀκολουθῶς:

2. Περὶ τῶν ἀγγελικῶν δυνάμεων, βλ. ἐνδεικτικὰ, Ψευδο-Διονυσίου Ἀρεοπαγίτου, *Περὶ τῆς οὐρανίας ἱεραρχίας*, ἐκδ. G. Heil - A. M. Ritter [PTS 36], σσ. 7, 3-59, 13. Ἰωάννου Δαμασκηνοῦ, *Ἐκδοσις ἀκριβῆς*, 2, 3, ἐκδ. B. Kotter [PTS 12], σσ. 45, 2-48, 86. Πρβλ. Π. Τρεμπέλα, *Δογματικὴ τῆς Ὀρθοδόξου Καθολικῆς Ἐκκλησίας*, τόμ. Α', ἐκδ. Ἀδελφότης Θεολόγων "Ἡ Ζωή", Ἀθήναι 1959, σσ. 405-436. Ν. Ματσούκας, *Δογματικὴ καὶ Συμβολικὴ Θεολογία Β'* [ΦΘΒ 3], ἐκδ. Πουρναρᾶ, Θεσσαλονίκη 1999², σσ. 174-191. Δ. Τσάμης, *Εἰσαγωγή στὴ σκέψη τῶν Πατέρων τῆς Ὀρθόδοξης Ἐκκλησίας*, ἐκδ. Πουρναρᾶ, Θεσσαλονίκη 2000⁵, σσ. 157-164. G. Peers, *Subtle bodies. Representing Angels in Byzantium*, Berkeley and Los Angeles, London: University of California Press, 2001, σσ. 89-156.

3. Τὰ ἔργα τοῦ Γρηγορίου Ἀκινδύνου, τὰ ὁποῖα χρησιμοποιοῦνται στὸ παρὸν ἄρθρο, εἶναι τὰ ἐξῆς: *Ἐπιστολαί*, ἐκδ. A. C. Hero, CFHB 21 (1983)· *Ἀντιρρητικοὶ I-IV*, ἐκδ. J. Nadal, CCSG 31 (1995)· *Λόγος πρὸς τὸν μακαριώτατον Πατριάρχην*, ἐκδ. J. Nadal, *La Théologie Byzantine et sa Tradition, II*, Corpus Christianorum (2002)· *Ἰαμβοί*, PG 150, 843A-862A· *Ἐκθεσις ἐπίτομος τῶν τοῦ Παλαμᾶ πονηροτάτων αἰρέσεων*, Monac. gr. 223, ff. 16^v-26^v· *Ἐτέρα ἐκθεσις καὶ ἀνασκευὴ τῶν τοῦ Παλαμᾶ πονηροτάτων αἰρέσεων*, Monac. gr. 223, ff. 65^v-124^v· *Ἄτερος Γρηγορίου Ἀκινδύνου Ἀντιρρητικὸς κατὰ τῶν αὐτῶν πονηροτάτων δογμάτων*, Monac. gr. 223, ff. 124^v-163^v.

Οί ἐν γένει ἀγγελικὲς δυνάμεις, οἱ ἄγγελοι καὶ τὰ «ἀνωτάτω» τάγματα, ἀποτελοῦν δημιουργήματα Θεοῦ⁴, εἶναι δηλονότι κτιστὲς καὶ ἀρχόμενες⁵. Τὰ συγκεκριμένα ὄντολογικὰ τους χαρακτηριστικά, τὸ κτιστό, τὸ ἀρχόμενο, ἀλλὰ καὶ τὸ ἐνεργούμενο, τίθενται ἀντίρροπα σὺς θέσεις τοῦ Παλαμᾶ. Οἱ ἄγγελοι, οἱ ἐξάπαντος κτιστοί, οἱ δημιουργημένοι καὶ ἐνεργούμενοι ὑπὸ τοῦ Θεοῦ, διακρίνονται καὶ διαφέρουν «ἀπειράκις ἀπείρως» ἀπὸ τὸν Θεὸ ὡς ὑφειμένοι αὐτοῦ· κατ' ἐπέκταση καὶ οἱ κατὰ τὸν Παλαμᾶ θεῖες ἐνέργειες, οἱ ὁποῖες φέρουν τὰ αὐτὰ χαρακτηριστικὰ μὲ τοὺς ἀγγέλους, δὲν εἶναι δυνατὸν νὰ εἶναι ἄκτιστες:

«τὰ... (ὑπὸ τοῦ Θεοῦ) ἐνεργούμενα καὶ ἀπειράκις ἀπείρως πρὸς ἐκεῖνον διεστηκότα, ταῦτα κτίσματα εἶναι, κἂν ἄνθρωποι κἂν ἄγγελοι κἂν θεοὶ τινες... κἂν θεότητες λέγωνται [...] τὰ ἐνεργούμενα ταῦτα ὑπὸ τῆς θείας δυνάμεως καὶ ἀπειράκις ἀπείρως τοῦ Θεοῦ ὑφειμένα, δημιουργήματα εἶναι»⁶.

Ἡ ἀκινδυνιανὴ ἐπισημάνση στρέφεται κατὰ τῆς σχετικῆς διδασκαλίας τοῦ Παλαμᾶ γιὰ τὶς ἄκτιστες ἐνέργειες τοῦ Θεοῦ, τὶς ὑφειμένες καὶ διακριτὲς ἐκ τῆς θείας οὐσίας. Γιὰ τὸν Ἀκίνδυνο, πᾶν τὸ ὑφειμένο καὶ ἐνεργούμενο ἀποτελεῖ σαφῶς κτίσμα: «τὰ δ' ὑπ' αὐτοῦ (τοῦ Θεοῦ) ἐνεργούμενα ... καὶ ἀπειράκις ἀπείρως ὑφειμένα τοῦ ἐνεργούντος αὐτά, πάντως κτίσματα»⁷. Βάσει αὐτοῦ, ὡς κτίσμα κατανοεῖ καὶ τὴν κατὰ τὸν Παλαμᾶ ὑφειμένη θεία ἐνέργεια, τὴν ἐνεργουμένη ὑπὸ τῆς θείας φύσεως, καὶ τὴ θέτει στὴν ἴδια ὄντολογικὴ κατηγορία μὲ κάθε ἄλλο δημιούργημα, ὅπως ἐν προκειμένῳ εἶναι καὶ οἱ ἄγγελοι.

4. Γρηγορίου Ἀκινδύνου, *Ἀντιρόητικὸς II*, 47, σ. σ. 149, 19-20. Πρβλ. *Ἀντιρόητικὸς I*, 52, σ. 62, 12-13.

5. Τοῦ ἰδίου, *Ἀντιρόητικὸς IV*, 52, σ. 397, 6-7. Πρβλ. *Ἀντιρόητικὸς I*, 38, σ. 47, 91-92, ὅπου ἡ φύση τῶν ἀγγέλων ἀναφέρεται ὡς «κτιστὴ γε... καὶ γενομένη».

6. Τοῦ ἰδίου, *Ἀντιρόητικὸς I*, 39, σ. 47, 9-19. Πρβλ. *Ἰαμβοί*, PG 150, 858A. .

7. Τοῦ ἰδίου, *Ἀντιρόητικὸς III*, 68, σ. 265, 17-20. Πρβλ. *Ἀντιρόητικὸς II*, 45, σ. 146, 3-5· *Ἀντιρόητικὸς IV*, 17, σ. 342, 62-64· *Ἐπιστολὴ 62*, σ. 258, 154-157· *Ἐκθεσις ἐπίτομος τῶν τοῦ Παλαμᾶ πονηροτάτων αἰρέσεων*, Monac. gr. 223, f. 23°.

Σε αντίθεση όμως με την ακινδυνιανή της πρόσληψη, η θεολογία του Παλαμᾶ δὲν παραπέμπει σὲ κτιστὴ θεία ἐνέργεια, ἡ ὁποία νὰ διακρίνεται ὡς πρᾶγμα παντελῶς διάφορο ἀπὸ τὴν οὐσία τοῦ Θεοῦ. Ἄντ' αὐτοῦ, κάνει λόγο γιὰ εὐσεβῆ διάκριση τῆς οὐσίας ἀπὸ τὴν ἐνέργεια, καὶ δὴ γιὰ διαφορά, ἡ ὁποία ὑφίσταται ἀδιαιρέτως:

«ἡ μία (τρισυπόστατος) φύσις, ἐνεργῆς τε καὶ παντοδύναμος, ὡς μὲν τρισυπόστατος διαφόρους ἔχει τὰς ὑποστάσεις, ὡς ἐνεργῆς δὲ καὶ παντοδύναμος διαφόρους ἔχει τὰς φυσικὰς δυνάμεις καὶ ἐνεργείας, ἀδιαιρέτως διαιρουμένη, τῆς εὐσεβοῦς διακρίσεως τὴν διαφορὰν γνωρίζουσης, οὐ διστάσης τὰ ἠνωμένα πρὸς μίαν καὶ ἀδιάρρηκτον συμφυΐαν»⁸.

Ἐπειτα, κατὰ πῶς ἐπεξηγεῖ περαιτέρω ὁ Παλαμᾶς, τὸ ὅτι ἡ ἐνέργεια τοῦ Θεοῦ, ἡ δύναμή του, ἡ ἀδιάκριτη τῆς θείας φύσεως ἐπιδέχεται καὶ τὸν χαρακτηρισμὸ τοῦ ἐνεργουμένου, αὐτὸ δὲν σημαίνει ὅτι εἶναι καὶ κτιστή· ἡ θεία ἐνέργεια «ἐνεργήθηκε», δηλονότι «χρησιμοποιήθηκε» πρὸς δημιουργία· ὅμως αὐτὸ ἐπ' οὐδενὶ σημαίνει ὅτι ἡ ἴδια εἶναι ἀρκτή, δηλονότι δημιουργημένη:

«ἐνηργήθη ἡ τοῦ θεοῦ προαιώνιος δύναμις, τουτέστιν ἐχρήσατο αὐτῇ καὶ κατ' αὐτὴν ἐνήργησεν ὁ ταύτην ἔχων. Ἔστιν οὖν ἐνέργεια θεία κατὰ τοὺς πατέρας ἡ προαιώνιος τοῦ θεοῦ δύναμις, φανερούμενη διὰ τῶν ποιημάτων. Κατὰ μὲν οὖν τὸ φανεροῦσθαι ἤρκαται, ἡ δὲ δύναμις οὐδ' ἤρκαται»⁹.

8. Γρηγορίου Παλαμᾶ, Ἀντιρρήτικὸς 3, 22, 102, ΣΠ 3, σσ. 234, 26-235, 4. Πρβλ. Ἔκθεσις δυσσεβημάτων, 3, ΣΠ 2, σ. 579, 12-22.

9. Τοῦ ἰδίου, Πρὸς Δανιὴλ Αἵνου, 6, ΣΠ 2, σ. 379, 15-31. Πρβλ. Ἀντιρρήτικὸς 2, 12, 53, ΣΠ 3, σ. 124, 1-5· Ἀντιρρήτικὸς 6, 20, 74, ΣΠ 3, σ. 442, 14-16.

Οί ἄγγελοι, συνεχίζει ὁ Ἀκίνδυνος, δημιουργήθηκαν «πρὸ τῶν ἄλλων κτισμάτων»¹⁰, ἐξ οὗ καὶ ὁ χαρακτηρισμὸς τους ὡς «πρῶτα» κτίσματα¹¹. Κέκτηνται δὲ «κατὰ χάριν», ὅμως καὶ «θεόθεν», ὡς «μέγα... καὶ θεῖον... δῶρον», τὸ ἀόρατο, τὸ μὴ αἰσθητὸ καὶ τὸ λογικὸ¹². Χαρακτηρίζονται τοιουτοτρόπως ὡς «λογικὲς οὐσίαι»¹³, ἀλλὰ καὶ ὡς «ἱεροὶ καὶ θεῖοι»¹⁴. Σὲ ἀντιπαράθεση μὲ τὴν ἀντίληψη τοῦ Παλαμᾶ –πάντοτε ὅπως ὁ ἴδιος τὴν ἀναγιγνώσκει– περὶ τοῦ πλήθους τῶν ὑφειμένων καὶ οὐσιωδῶν τοῦ Θεοῦ δυνάμεων, οἱ ἄγγελοι ἀποτελοῦν τὰ πρῶτα «περὶ Θεόν»¹⁵: καὶ κατ' ἄλλη διατύπωση, «τὰς νοεράς καὶ πρῶτας περὶ Θεοῦ δυνάμεις»¹⁶. Συνιστοῦν δηλαδὴ τὶς μόνες δυνάμεις ποὺ ὑπάρχουν πληθυντικῶς:

«... Ἄλλο δὲ πλῆθος δυνάμεων παρὰ ταύτας (τὰς ἀγγελικὰς δυνάμεις), τίνος πώποτ' εἰπόντος ἀκήκοε τῶν θεολόγων; Τίνος γὰρ ἔχει τις εἰπεῖν ἀκοῦσαι, καὶ ποῦ, ἢ ὑμνοῦντος <ἦ> ἐπικαλουμένου πολλὰς ἀκτίστους Θεοῦ δυνάμεις ἢ θεότητας ἢ ἐνεργείας;»¹⁷.

Κατὰ συνέπεια, ἡ παλαμικὴ θέση γιὰ τὶς ἄκτιστες, ὑφειμένες τοῦ Θεοῦ δυνάμεις, κρίνεται ὡς ἄτοπη «Ποῦ τοίνυν εἰσὶν αἱ σαὶ πρῶται περὶ Θεόν καὶ ἐκ Θεοῦ δυνάμεις», γράφει ἀπευθυνόμενος στὸν Παλαμᾶ, «αἱ μῆτε Θεός εἰσι μῆτε ἄγγελοι, καὶ τῶν μὲν ὑπερέχουσαι, τοῦ δ' ὑφειμέναι ἀπειράκις ἀπειρώς;». Πρῶτες ἐκ Θεοῦ καὶ περὶ Θεόν, «κύκλω περὶ αὐτόν», δυνάμεις καὶ «δεύτερα φῶτα», παρατηρεῖ, εἶναι οἱ ἀγγελικὲς δυνάμεις καὶ ὄχι οἱ κατὰ Παλαμᾶ ἄκτιστες θεῖες ἐνέργειες.

10. Γρηγορίου Ἀκινδύνου, *Ἀντιρόρητικὸς III*, 39, σ. 219, 15-16.

11. Τοῦ ἰδίου, *Ἐπιστολὴ 62*, σσ. 258, 164-260, 165.

12. Τοῦ ἰδίου, *Ἀντιρόρητικὸς III*, 68, σ. 269, 130-134.

13. Τοῦ ἰδίου, *Ἀντιρόρητικὸς III*, 66, σ. 262, 52.

14. Τοῦ ἰδίου, *Ἀντιρόρητικὸς IV*, 19, σ. 348, 99. Βλ. ἐπίσης, *Ἀντιρόρητικὸς II*, 47, σ. 149.

15. *Ἐκθεσις ἐπίτομος τῶν τοῦ Παλαμᾶ πονηροτάτων αἰρέσεων*, Monac. gr. 223, f. 18^r.

16. Τοῦ ἰδίου, *Ἀντιρόρητικὸς IV*, 36, σ. 372, 20.

17. Τοῦ ἰδίου, *Ἀντιρόρητικὸς III*, 65, σ. 260, 155-156. Πρβλ. *Ἔτερος ἀντιρρητικὸς κατὰ τῶν αὐτῶν πονηροτάτων δογμάτων*, Monac. gr. 223, f. 150^v.

18. Τοῦ ἰδίου, *Ἀντιρόρητικὸς III*, 32, σ. 210, 14-19.

Σε περίπτωση που ισχύσει η παλαμική αντίληψη, τότε δυοίν θάτερον είτε οι αγγελικές δυνάμεις θα πρέπει κατ' ανάγκη να χαρακτηρισθούν άκτιστες και άγέννητες είτε τό «άνύπαρκτο» πλήθος τῶν «θεοτήτων» και τῶν δυνάμεων θα αποκτήσει υπόσταση. Στήν προέκταση μάλιστα αὐτῆς τῆς καθ' ὑπόθεσιν προσέγγισης στήν παλαμική θεολογική αντίληψη, αὐτό που τελικά προκύπτει εἶναι πῶς οἱ ὑφειμμένες θεότητες εἶναι ὑποδεέστερες τῶν ἀγγέλων· αὐτὲς εἶναι «ἀνούσιες», ὄρατὲς και ληπτὲς καθ' ἑαυτὲς μὲ τοὺς σωματικούς ὀφθαλμούς, ἐνῶ οἱ ἄγγελοι εἶναι «οὐσίες» και «ἀόρατοι παντάπασιν»¹⁸.

Ἐδῶ ἐν προκειμένῳ ὁ Ἀκίνδυνος ἀρύεται τὴ θέση του για τοὺς ἀγγέλους –περὶ τοῦ ὅτι ἀποτελοῦν δεύτερα φῶτα και εἶναι οἱ πρῶτες «μετὰ Θεὸν και περὶ Θεὸν» δυνάμεις– ἀπὸ χωρία τοῦ Γρηγορίου Θεολόγου¹⁹. Ἄν και τὰ χωρία δὲν τυγχάνουν νοηματικῆς διαστροφῆς, ἐν τούτοις ἢ κατὰ τοῦ Παλαμᾶ ἀντιρρητικὴ τους χρήση ἀποδεικνύεται προβληματική. Ὁ Παλαμᾶς δὲν φρονεῖ οὔτε ἰσχυρίζεται για τοὺς ἀγγέλους κάτι διαφορετικὸ ἀπὸ αὐτὰ που ὁ Θεολόγος λέει οὔτε τοὺς ταυτίζει καθ' οἰονδήποτε τρόπο μὲ τὴν ἄκτιστη θεία ἐνέργεια, ὥστε νὰ ἔχει νόημα ἢ ἐναντίον του ἀκινδυνιανῆ πολεμική. Ἀπὸ τὴν ἄλλη, διαβάζοντας και ὁ Παλαμᾶς τὰ ἴδια χωρία παρατηρεῖ ὅτι οἱ ἄγγελοι εἶναι μὲν δεύτερα φῶτα πλὴν ὁμως καθίστανται τέτοιοι ἀπὸ «τὴν πρὸς τὸ ὄντως ἀγαθὸν ἀδιάπτωτον ἀνάτασιν», τὴν τροπική στροφή τους πρὸς τὸν Θεό. Κατὰ τοῦτο κοινωνοῦν, ὄχι βέβαια τῆς ἀκατάληπτης και παντελῶς ἀμέθεκτης θείας φύσεως, ἀλλὰ τοῦ ἐκ τοῦ Θεοῦ ἀκτίστου φωτός. Φωτιζόμενες και ἐκλαμπόμενες, οἱ αγγελικές δυνάμεις ἀπὸ «τὸ μέγιστον τοῦτο φῶς» καθίστανται κατὰ χάρη δεύτερα φῶτα²⁰.

Συνεπῶς, ὁ Ἀκίνδυνος δίχως ἄλλο ἀδικεῖ τὸν Παλαμᾶ, διότι τὸν διαβάξει ἐντελῶς ὑποκειμενικά, κατηγορώντας τον για πίστη σὲ πολλές θεότητες, οἱ ὁποῖες μάλιστα εἶναι και ὑφειμμένες τοῦ Θεοῦ και ἀνύπαρκτες και ἀνούσιες²¹.

18. Γρηγορίου Ἀκινδύνου, *Ἀντιρόρητικός III*, 33, σσ. 211, 1-213, 56. Πρβλ. *Ἐπιστολή 41*, σ. 170, 136-139.

19. Βλ. Γρηγορίου Θεολόγου, *Λόγος 6*, 12, SCh 405, σ. 152, 20-21· *Λόγος 40*, 5, SCh 358, σ. 204, 10-12· *Λόγος 41*, 11, SCh 358, σ. 338, 1-3· *Λόγος 44*, 3, PG 36, 609B.

20. Γρηγορίου Παλαμᾶ, *Ἀντιρόρητικός 6*, 8-10, 18-25, ΣΠ 3, σσ. 396, 5-403, 23.

21. Βλ. περισσότερα στό: Α. Ζαχαρίου, *Ἡ θεολογική γνωσιολογία τοῦ Γρηγορίου Ἀκινδύνου. Προσέγγιση σὴ διαμόρφωση και τὴν ἀπόπειρα πατρικῆς κατοχύρωσης*

Κατ' ἀρχάς, στήν ὡς ἄνω ἀκινδυνιανή ἀναφορὰ παρανοεῖται συγκεκριμένη παλαμική φράση, ἡ ὁποία ἀφορᾷ τὸ ὄραθὲν ὑπὸ τῶν ἡσυχαστῶν φῶς. Γράφει ὁ Παλαμᾶς πῶς τὸ φῶς αὐτό, τὴν «*αὐλὸν τε θείαν ἔλλαμψιν καὶ χάριν*» οἱ «*ἅγιοι*», ἐνῶ τὸ βιώνουν καὶ τὸ γνωρίζουν ἐμπειρικά, βλέποντάς το «*ἀοράτως*» καὶ νοώντας το «*ἀγνώστως*», ἐν τούτοις δὲν μποροῦν νὰ ποῦν τί εἶναι: «*τί δέ ἐστίν, ἐκεῖνοι μὲν οὐκ εἰδέναι λέγουσι*». Ἀπευθυνόμενος ὅμως στὸν Βαρλαάμ, ὁ ὁποῖος τὸ ἔκρινε καὶ τὸ θεολογοῦσε βάσει τῶν δικῶν του προϋποθέσεων, τοῦ λέει ὅτι αὐτὸ δὲν εἶναι μὲν οὔτε ἡ ἀπρόσιτη καὶ ἀμέθεκτη οὐσία τοῦ Θεοῦ οὔτε ἄγγελος· παρ' ὅλα αὐτὰ τὰ ἀποτελέσματά του ἐπὶ τῶν θεοπτῶν εἶναι τέτοια ποὺ δὲν ἀφήνουν ἀμφιβολία γιὰ τὴ θεότητά του καὶ συνεπῶς καὶ γιὰ τὸ ἄκτιστό του: «*Οὐσία μὲν γὰρ Θεοῦ οὐκ ἔστι, καὶ γὰρ ἀνέπαφος ἐκείνη καὶ ἀμέθεκτος· ἄγγελος οὐκ ἔστι, δεσποτικούς γὰρ φέρει χαρακτῆρας καὶ ποτὲ μὲν τοῦ σώματος ἀπανιστᾷ ἢ οὐκ ἄνευ σώματος καὶ εἰς ὕψος ἀναφέρει ἄρρητον, ἄλλοτ' αὐθις καὶ τὸ σῶμα μεθαρμολογούμενον καὶ τῆς οἰκείας μεταδεδωκὸς λαμπρότητος... οὕτω τοίνυν καὶ τὸ σῶμα θεουργῆσαν σωματικοῖς ὀφθαλμοῖς, ὧ τοῦ θαύματος, γίνεται ληπτόν*»²².

Ἐπειτα, ἡ κατὰ τοῦ Παλαμᾶ κατηγορία γιὰ πίστη σὲ πολλὲς καὶ ὑφειμένες τοῦ Θεοῦ θεότητες προέρχεται ἀπὸ παρανόηση τῆς παλαμικῆς θεώρησης γιὰ τὰ οὐσιώδη τοῦ Θεοῦ ὡς ὑφειμένες, ἄκτιστες καὶ ἀναρχες ἐνέργειες²³. Ἡ ἐνέργεια τοῦ Θεοῦ, στὴ διδασκαλία τοῦ Παλαμᾶ ὀνομάζεται καὶ αὐτὴ θεότητα· ὁ Θεὸς κέκτηται τὴν τελειότητα, μὴ ὄντας μόνο οὐσία, ἀλλὰ ὡς τὸ ὅλον, ὡς οὐσία μετὰ τῆς ἐνεργείας τῆς, ἡ ὁποία εἶναι καὶ αὐτὴ ἄκτιστη καὶ φέρει –καὶ αὐτὴ– τὴν ὀνομασία τῆς θεότητας: «*οὐδὲν προσίσταται οὐδ' ἀναιρεῖ τὸ μίαν εἶναι καὶ ἀπλῆν θεότητα ἢ τῆς θείας φύσεως λαμπρότης, ἄκτιστός τε οὐσα καὶ θεότης ὀνομαζομένη*»²⁴. Αὐτὴ ὅμως ἡ θέση προσλαμβάνεται

τῶν θεολογικῶν του ἀντιλήψεων, ἐκδ. Γρηγόρη, Ἀθήνα 2018, σσ. 269-339.

22. Γρηγορίου Παλαμᾶ, *Ἦπερ τῶν ἱερῶς ἡσυχάζόντων*, 2, 3, 8-9, ΣΠ 1, σσ. 545, 14-546, 1.

23. Γρηγορίου Παλαμᾶ, *Περὶ ἐνώσεως καὶ διακρίσεως*, 30· 32, ΣΠ 2, σσ. 91, 11-15· 92, 19-20· *Περὶ θείων ἐνεργειῶν*, 23, ΣΠ 2, σ. 113, 22-24· Γρηγορίου Ἀκινδύνου, *Ἀντιρόρητικὸς* 5, 17, 70, ΣΠ 3, σ. 339, 19-22· *Κεφάλαια ἑκατὸν πενήχοντα*, 87· 91-92, ΣΠ 5, σσ. 85, 7-12· 88, 3-13.

24. Γρηγορίου Παλαμᾶ, *Ἀντιρόρητικὸς* 2, 5, 13 ΣΠ 3, σ. 94, 7· 15-17. Βλ. ἐπίσης, *Πρὸς*

ἀλλοιοτρόπως ἀπὸ τὸν Ἀκίνδυνον· ἡ ἐνέργεια τοῦ Θεοῦ, ἡ ὑπὸ τοῦ Παλαμᾶ χαρακτηριζόμενη καὶ ὡς θεότητα, θεωρεῖται ὅτι «προκύπτει» ἀπὸ τὴ διαίρεση τῆς οὐσίας ἀπὸ τὴν ἐνέργειά της καὶ ὡς ἐκ τούτου ἀποτελεῖ πλέον μία ἄλλη θεότητα, «ἀπειράκις ἀπείρως» ὑφειμένη τοῦ Θεοῦ²⁵. Τὴν αὐτὴ ἀκριβῶς παρερμηνεῖα ἐπιφυλάσσει ὁ Ἀκίνδυνος καὶ στὴν ἀντίστοιχη παλαμικὴ διατύπωση ὅπου ἡ μία θεία ἐνέργεια νοεῖται καὶ πληθυντικῶς, μὲ ἀποτέλεσμα νὰ δύναται νὰ γίνῃ λόγος καὶ γιὰ μία καὶ γιὰ πολλὰς θεῖες ἐνέργειες: «μίαν μόνην λέγωμεν ἐπὶ θεοῦ ἐνέργειαν», γράφει ὁ Παλαμᾶς, «τὴν ταύτας ἀπάσας ἐνιαίως περιέχουσιν νοοῦμεν ... ὡς ὁ ἥλιος διὰ τῆς αὐτῆς ἀκτίνος καὶ φωτίζει καὶ θερμαίνει καὶ ἀνακινεῖ καὶ αὔξει καὶ ζωογονεῖ, οὕτω καὶ ὁ θεὸς διὰ μιᾶς ἐνεργείας πάντα ἐνεργεῖ... Διὸ καὶ ποτε μὲν ἐνικῶς εὐρήσεις τὴν αὐτὴν θεῖαν καὶ ἄκτιστον ἐνέργειαν προαγομένην, ποτὲ δὲ πληθυντικῶς ...»²⁶. Γιὰ τὸν Ἀκίνδυνον οἱ κατ' αὐτὸν τὸν τρόπο πολλὰς θεῖες ἐνέργειες ἀντιστοιχοῦν σὲ πολλὰς θεότητες²⁷.

Ἐν ταυτῶ, φρονεῖ ὁ Ἀκίνδυνος ὅτι ἡ διδασκαλία τοῦ Παλαμᾶ ἐξυπονοεῖ καὶ ἄλλα θεολογικὰ ἄτοπα. Ἔτσι, ἡ ὑφειμένη θεότητα, καθ'

Δανιὴλ Αἴνου, 16, ΣΠ 2, σ. 388, 30-32. Πρβλ. Δαβίδ Δισυπάτου, *Λόγος κατὰ Βαρολάμ καὶ Ἀκινδύνου*, ἐκδ. Δ. Τσάμη [BKM 10], σ. 49, 10-11.

25. Γρηγορίου Ἀκινδύνου, *Ἀντιρόητικὸς IV*, 22, σ. 353, 10-15.

26. Γρηγορίου Παλαμᾶ, *Περὶ θεῶν ἐνεργειῶν*, 7, ΣΠ 2, σσ. 101, 19 - 102, 4. Πρβλ. Μ. Βασιλείου, *Ἐπιστολὴ 234*, 1, ἐκδ. Y. Courtonne, τόμ. III, σ. 42, 17-27. Ἰωάννου Δαμασκηνοῦ, *Ἐκδοσις ἀκριβῆς*, 3, 17, ἐκδ. B. Kotter [PTS 12], σ. 156, 16-18: «Ἡ δὲ τοῦ Κυρίου σὰρξ τὰς θείας ἐνεργείας ἐπλούτησε διὰ τὴν πρὸς τὸν λόγον ἀκραιφνεστάτην ἔνωσιν». Βλ. ἐπίσης, Ἰωσήφ Καλοθέτου, *Λόγος 1*, 17, ἐκδ. Δ. Τσάμη [ΘΒΣ 1], σ. 105, 722-723: «πολλὰ καὶ παντοδαπαὶ αἱ τοῦ θεοῦ ἐνέργειαι». Φιλοθέου Κοκκίνου, *Γρηγορίου Ἀκινδύνου Ἀντιρόητικὸς 7, πρὸς Γρηγορᾶν*, ἐκδ. Δ. Καϊμάκη [ΘΒΣ 3], σ. 239, 521-525. Πρβλ. Κ. Λιάκουρας, *Ἡ περὶ τῶν ἀκτίστων θεῶν ἐνεργειῶν διδασκαλία τοῦ ἁγίου Φιλοθέου (Κοκκίνου) Πατριάρχου Κωνσταντινουπόλεως*, Ἀθῆναι 1992, σ. 36. Βλ. ἀκόμη, Ἀ. Παπαδοπούλου, *Θεολογικὴ γνωσιολογία κατὰ τοὺς νηπτικὸς Πατέρας* [AB 25], Θεσσαλονίκη 1977, σσ. 34-35. Χ. Σωτηρόπουλος, *Θέματα θεολογίας τοῦ ΙΔ' αἰῶνος* (πανεπιστημιακαὶ παραδόσεις), σσ. 117-118. D. Bradshaw, "In defence of the Essence/Energies Distinction: A Reply to Critics", στό: *Divine Essence and Divine Energies: Ecumenical Reflections on the Presence of God in Eastern Orthodoxy*, ἐκδ. C. Athanasopoulos and C. Schneider, The Institute for Orthodox Christian Studies, Cambridge 2013, σσ. 267-268.

27. Βλ. ἐνδεικτικὰ *Ἐπιστολὴ 50*, 25-33· Γρηγορίου Ἀκινδύνου, *Ἐπιστολὴ 50*, σ. 210, 25-33· *Ἀντιρόητικὸς II*, 58, σ. 164, 59-62· *Ἀντιρόητικὸς III*, 51, σ. 235, 3-16· *Ἀντιρόητικὸς IV*, 22, σ. 353, 12-22.

ὁ ξεχωριστὴ τῆς οὐσίας τοῦ Θεοῦ, ἐκλαμβάνεται ὡς ἀνούσια²⁸ καὶ ὡς καθ' αὐτὴν ἀνυπόστατη²⁹. Ἡ θέση γιὰ τὸ ἀνυπόστατό της προκύπτει ἀπὸ ἀνεπαρκῆ κατανόηση τῆς θεολογικῆς ἀντίληψης τοῦ Παλαμᾶ, σύμφωνα μὲ τὴν ὁποία οἱ ἐνέργειες τοῦ Θεοῦ δὲν εἶναι ἐνυπόστατες ἢ αὐθυπόστατες, ἀλλὰ ἀνυπόστατες, χωρὶς βέβαια νὰ διακρίνονται τοῦ ἐνεργοῦντος Θεοῦ³⁰. Χαρακτηρίζονται πάντως καὶ ἐνυπόστατες, μὲ τὴ διευκρίνιση ὅμως ὅτι δὲν εἶναι αὐθυπόστατες, ἀλλὰ θεωρούμενες «ἐν ἐτέρῳ», δηλονότι στὴ θεία φύση³¹. Στὴν ἀκινδυνιανὴ γνωσιολογία ὅμως τὸ ἀνούσιο καὶ ἀνυπόστατο τῆς ὑφειμένης ἐνέργειας εἶναι ἀντίστοιχο καὶ ἰσοδυναμεῖ μὲ τὸ ἀνύπαρκτο³².

28. Τοῦ ἰδίου, Ἐπιστολὴ 20, σ. 72, 36. Βλ. ἐπίσης, Ἐπιστολὴ 40, σ. 150, 14· Ἐπιστολὴ 62, σ. 258, 147· Λόγος πρὸς τὸν μακαριώτατον πατριάρχη, 11, σ. 264, 251· Ἀντιρόρητικὸς I, 6, σ. 9, 24· Ἀντιρόρητικὸς II, 40, σ. 139, 56· Ἀντιρόρητικὸς III, 56, σ. 241, 3· Ἀντιρόρητικὸς IV, 17, σ. 341, 6· Ἐτέρα ἐκθεσις καὶ ἀνασκευὴ τῶν τοῦ Παλαμᾶ πονηροτάτων αἰρέσεων, Monac. gr. 223, f. 70^r.

29. Τοῦ ἰδίου, Ἐπιστολὴ 27, σ. 94, 121-122· Ἐπιστολὴ 37, σ. 130, 23-24· Ἐπιστολὴ 56, σ. 230, 41· Ἐπιστολὴ 62, σ. 258, 147-148. Πρὸβλ. Ἀντιρόρητικὸς III, 30, σ. 209, 21-26· Ἀντιρόρητικὸς III, 56, σ. 241, 3· Ἀντιρόρητικὸς IV, 17, σ. 341, 6· Ἀντιρόρητικὸς IV, 53, σ. 399, 15-16.

30. Γρηγορίου Παλαμᾶ, Ἀντιρόρητικὸς 1, 4, 7-9, ΣΠ 3, σσ. 43, 8-45, 14. Ἀντιρόρητικὸς 2, 8, 22, ΣΠ 3, σ. 101, 4-6. Ἀντιρόρητικὸς 3, 16, 60, ΣΠ 3, σ. 206, 25-29. Βλ. ἐπίσης, Διάλεξις Ὁρθοδόξου μετὰ Βαρλααμίτου, 31, ΣΠ 2, σ. 194, 9-15. Ἡ θέση τοῦ Παλαμᾶ στοιχεῖ μὲ τὴν παράδοση. Βλ. Μ. Βασιλείου, Κατ' Εὐνομίου, 4, 1 (νόθο), PG 29, 689C· Κατ' Εὐνομίου, 5, 2 (νόθο), PG 29, 772CD· Κυρίλλου Ἀλεξανδρείας, Βίβλος τῶν θησαυρῶν, 8, PG 75, 101D-104A. Πρὸβλ. Δαβίδ Δισυπάτου, Λόγος κατὰ Βαρλαάμ καὶ Ἀκινδύνου, ἐκδ. Δ. Τσάμη [BKM 10], σ. 81, 14-15.

31. Βλ. Τοῦ ἰδίου, Διάλεξις Ὁρθοδόξου μετὰ Βαρλααμίτου, 26· 35, ΣΠ 2, σσ. 188, 11-18· 198, 25-28· Πρὸς Γαβρᾶν, 30, ΣΠ 2, σσ. 358, 24-359, 23· Πρὸς Δανιὴλ Αἴνου, 12, ΣΠ 2, σ. 386, 13-17· Ἀντιρόρητικὸς 1, 4, 10, ΣΠ 3, σ. 46, 18-19· Ἀντιρόρητικὸς 1, 7, 44, ΣΠ 3, σ. 70, 1-16· Ἀντιρόρητικὸς 3, 13, 48, ΣΠ 3, σσ. 198, 17-199, 12· Ἀντιρόρητικὸς 5, 15, 59, ΣΠ 3, σ. 331, 21-27· Ἀντιρόρητικὸς 6, 17, 67, ΣΠ 3, σ. 437, 6-18. Πρὸβλ. Ἰωάννου Δαμασκηνοῦ, Διαλεκτικά, 45· 46, ἐκδ. Β. Kotter [PTS 7], σσ. 109, 2-110, 22· 110, 2-4. Βλ. ἐπίσης, Ἀ. Ράντοβιτς (νῦν μητρ. Μαυροβουνίου), Τὸ μυστήριον τῆς Ἁγίας Τριάδος κατὰ τὸν ἅγιον Γρηγόριον Παλαμᾶν [AB 16], Θεσσαλονίκη 1973, σσ. 202-203. Ν. Ἰωαννίδης (ἀρχιμ.), Θεολογία καὶ Γραμματεία ἀπὸ τὸν Θ' αἰῶνα καὶ ἐξῆς, ἐκδ. Π. Κυριακίδης, Ἀθήνα 2009, σσ. 44-45, ὑπ. 56. Ὁ ἴδιος, «Οἱ φίλοι καὶ οἱ συνεργάτες τοῦ ἁγίου Γρηγορίου Παλαμᾶ», στί: Ὁ ἅγιος Γρηγόριος ὁ Παλαμᾶς στὴν ἱστορία καὶ τὸ παρόν. Πρακτικὰ διεθνῶν ἐπιστημονικῶν συνεδριῶν Ἀθηνῶν καὶ Λεμεσοῦ, Ἅγιον Ὅρος 2000, σσ. 555-556. D. Bradshaw, "In defence of the Essence/Energies Distinction", ὅ.π., σ. 261.

32. Γρηγορίου Ἀκινδύνου, Ἀντιρόρητικὸς II, 21, 60-64· Ἀντιρόρητικὸς III, 27, 23-28.

Συνεχίζοντας ο Ἀκίνδυνος σημειώνει ὅτι οἱ ἄγγελοι ὀνομάζονται «νόες» καί «αὐτονόες», πράγμα πού σημαίνει ὅτι ἡ «φύση» τους εἶναι «ὅλη νοῦς». Οἱ «οὐσιώδεις τους ἐνέργειες καὶ ἔξεις» δὲν ἀφοροῦν σὲ ποιότητες «ὡσπερ ἄλλα ἐν ἄλλῳ», δὲν εἶναι μὲ ἄλλα λόγια ποιότητες διακριτὲς τῆς οὐσίας τους· ἀντ' αὐτοῦ –οἱ «οὐσιώδεις τους ἐνέργειες καὶ ἔξεις»– εἶναι «αὐτοουσιωμένες καὶ οὐσίες», εἶναι δηλονότι ταυτὸν μὲ τὴν οὐσία. Τῆ θέση του αὐτὴ ἐδράζει σὲ δύο χωρία τοῦ Μαξίμου τοῦ Ὁμολογητοῦ, τὰ ὁποῖα κατανοεῖ μὲ τὶς δικές του θεολογικὲς προϋποθέσεις³³.

Τὸ πρῶτο χωρίο πού ὁ Ἀκίνδυνος ἀναφέρει παρατίθεται ἐκτὸς τῆς συνάφειάς του καὶ σὲ συμπληρωματικὴ μορφή: ἡ νόηση τῶν νοητῶν προέρχεται ἀπὸ τὸ ὅτι «νόες εἰσὶ καὶ οὐσίαι ζῶσαι». Αὐτό, ἐρμηνευόμενο κατὰ τὰ νόμιμα τῆς γνωσιολογίας του, δὲν σημαίνει τίποτε ἄλλο παρὰ μόνο ὅτι ἡ νόηση ταυτίζεται μὲ τὴν οὐσία:

Ἀκίνδυνος	Μάξιμος
<p>«Οὐχ ὅτι δὲ νοητὰ ἐστὶ τὰ νοούμενα, νομιστέον αὐτὰ μὴ νοεῖν· νοεῖ γὰρ καὶ αὐτά, ἐπειδὴ νόες εἰσὶ καὶ οὐσίαι</p>	<p>«Κατὰ κυριότητα ἕτερόν ἐστὶ νοητόν, καὶ ἕτερον νοερόν. Τὸ γὰρ νοητόν τροφή οἷά τις τοῦ νοεροῦ ἐστὶν, εἴπερ τὸ νοούμενον, ὃ ἐστὶ νοητόν, μείζόν ἐστὶ καὶ προεπινοούμενον τοῦ νοούντος, ὃ ἐστὶ νοερόν. Τὰ μὲν οὖν ὑπερκείμενα καὶ προσεχῆ τῷ Θεῷ τάγματα νοητὰ κυρίως λεκτέον, τὰ δὲ ὑποβεβηκότα νοερά, ἅτε νοῦντα τὰ ὑπερκείμενα· οὐχ ὅτι δὲ νοητὰ ἐστὶ τὰ νοούμενα, νομιστέον αὐτὰ μὴ νοεῖν· νοεῖ γὰρ καὶ αὐτά, ἐπειδὴ νόες εἰσὶ καὶ οὐσίαι ζωῆς καὶ νοῦ ἀνωτάτου</p>

33. Βλ. Τοῦ ἰδίου, *Ἀντιρῶρητικὸς I*, 51, σσ. 61, 3-62, 28. Πρβλ. *Ἀντιρῶρητικὸς I*, 52, σ. 62, 6-11.

ζῶσαι

δημιουργηθεῖσαι, ἀλλὰ καὶ ἐνέργειαι ἐκεῖ ἐνυπόστατοί εἰσι καὶ οὐσίαι· πᾶσα γὰρ κίνησις καὶ ἡρεμία ἐκεῖ μέντοι ἐνυπόστατοί εἰσι, καὶ δυνάμεις ζῶσαι, καὶ τῶν ῥευστῶν καὶ σωματικῶν ἀλλοιώσεων ὑπέρτεραι· διὸ νοοῦνται μέν, ὡς ἄῦλοι, νοοῦσι δὲ τὰ ὄντα, ὡς νόες ἀσώματοι καὶ ὑπερκόσμοι ἄνωθεν ἐλλαμπόμενοι τοὺς περὶ τῶν ὄντων λόγους καὶ διαβιβάζοντες αὐτοὺς μυστικῶς εἰς τοὺς ὑποβεβηκότας ἀγγέλους νοητῶς καὶ ἀποκαλυπτικῶς».

Ὅπως φαίνεται στὴν πιὸ πάνω ἀντιπαραβολή³⁴, ὁ Μάξιμος δὲν κάνει λόγο γιὰ «οὐσιώδεις ἐνέργειες» καὶ οὔτε βέβαια θεολογεῖ κατὰ ἀκινδυνιανὸ τρόπο τοὺς ἀγγέλους ὡς ἀπλῶς οὐσία. Σχολιάζοντας τὸν Ἀρεοπαγίτη³⁵, διακρίνει καὶ ἐπεξηγεῖ τὸ νοητὸ ἀπὸ τὸ νοερό· τὸ νοητό, τὸ καὶ νοούμενο, εἶναι «μειζον... καὶ προεπισοούμενον» τοῦ νοεροῦ, τοῦ καὶ νοοῦντος, βρίσκεται «πλησιέστερα» τοῦ Θεοῦ καὶ ἀποτελεῖ τρόπον τινὰ «τροφή» τοῦ νοεροῦ ἐπειδὴ νοεῖται ὑπ' αὐτοῦ. Τὸ ὅτι ὅμως τὰ νοητὰ εἶναι τὰ νοούμενα δὲν σημαίνει ὅτι τὰ ἴδια δὲν νοοῦν. Νοοῦν καὶ αὐτά, λέει ὁ Μάξιμος, ἐπειδὴ «νόες εἰσι καὶ οὐσίαι ζωῆς καὶ νοῦ ἀνωτάτου δημιουργηθεῖσαι». Εἶναι δέ «ἐνυπόστατες ἐνέργειες» καὶ «δυνάμεις ζῶσαι, καὶ τῶν ῥευστῶν καὶ σωματικῶν

34. Μαξίμου Ὁμολογητοῦ, Σχόλια εἰς τὸ Περὶ θείων ὀνομάτων, 4, 1, PG 4, 240BD

35. Διονυσίου Ἀρεοπαγίτου, Περὶ θείων ὀνομάτων, 4, 1, ἐκδ. Β. Suchla [PTS 33], σ. 144, 6-12: «Διὰ ταύτας ὑπέστησαν αἱ νοηταὶ καὶ νοεραὶ πᾶσαι καὶ οὐσίαι καὶ δυνάμεις καὶ ἐνέργειαι, διὰ ταύτας εἰσι καὶ ζῶν ἔχουσι τὴν ἀνέκλειπτον καὶ ἀμείωτον ἀπάσης φθορᾶς καὶ θανάτου καὶ ὕλης καὶ γενέσεως καθαρῆς καὶ τῆς ἀστάτου καὶ ῥευστῆς καὶ ἄλλοτε ἄλλως φερομένης ἀλλοιώσεως ἀνωκισμένοι καὶ ὡς ἀσώματοι καὶ ἄῦλοι νοοῦνται καὶ ὡς νόες ὑπερκοσμῶς νοοῦσι καὶ τοὺς τῶν ὄντων οἰκειῶς ἐλλάμπονται λόγους καὶ αὐθις εἰς τὰ συγγενῆ τὰ οἰκεία διαπορθμεύουσιν».

ἀλλοιώσεων ὑπέρτεραι». Γι' αὐτὸ καὶ «νοοῦνται» μὲν ὡς ἄυλοι, ἀλλὰ καὶ οἱ ἴδιοι «νοοῦσι» τὰ ὄντα ὡς νόες ἀσώματοι καὶ ὑπερκόσμιοι, οἱ ὁποῖοι ἐλλάμπονται τοὺς περὶ τῶν ὄντων λόγους καὶ τοὺς διαβιβάζουν «νοητῶς καὶ ἀποκαλυπτικῶς», πλὴν ὁμως μυστικῶς, «εἰς τοὺς ὑποβεβηκότητας ἀγγέλους».

Ἀντίστοιχα, καὶ τὸ ἄλλο χωρίο παρατίθεται κατ' ἐπιλογὴν μὲ παράλειψη μέρους του, ὥστε νὰ φανεῖ ὅτι οἱ ἕξις τῶν ἀγγελικῶν δυνάμεων ταυτίζονται μὲ τὴν οὐσία τους:

Ἀκίνδυνος	Μάξιμος
<p>...«ἐπὶ τῶν θείων νόων· Οὐ χρῆ ... ὑπολαμβάνειν τὸν μέγαν Διονύσιον τὰς ἀρετὰς ταύτας τὰς νοητὰς ὡς συμβεβηκός, ἅτε καὶ ἐφ' ἡμῶν αὐτῶν, προσγίνεσθαι λέγειν, ὡς ἄλλο ἐν ἄλλῳ ὑποκειμένῳ, οἷονεὶ ποιότητα προσγινομένην τὸ γὰρ συμβεβηκός καὶ ὑποκείμενον ἐκεῖθεν ἀπελήλαται, ὅτι καὶ πᾶσα σύνθεσις.</p> <p>Εἰ γὰρ ἦν ἄλλο ἐν ἄλλῳ, οἷον συμβεβηκός ἐν ὑποκειμένῳ, οὐκ ἂν ἔζη καθ' ἑαυτὴν ἢ οὐσία ἐκείνη, οὐδὲ θεοῦσθαι καθ' ἑαυτὴν ὡς ἐφικτὸν ἠδύνατο.</p> <p>...Αἰ οὔν ἐν αὐτοῖς εἰρημέναι ἕξις αὐτουσιωμέναι εἰσίν.</p> <p>Ἦθεν ὁ μέγας</p>	<p>«Θεοειδῶν. Ἐπειδὴ θεοειδεῖς ἕξις φησὶν ἐπὶ τῶν θείων νοῶν, οὐ χρῆ ὑπολαμβάνειν τὸν μέγαν Διονύσιον τὰς ἀρετὰς ταύτας τὰς νοητὰς ὡς συμβεβηκός, ἅτε καὶ ἐφ' ἡμῶν αὐτῶν προσγίνεσθαι λέγειν, ὡς ἄλλη ἐν ἄλλῳ ὑποκειμένῳ, οἷονεὶ ποιότητα προσγινομένην τὸ γὰρ συμβεβηκός καὶ ὑποκείμενον ἐκεῖθεν ἀπελήλαται, ὅτε καὶ πᾶσα σύνθεσις καὶ τὸ τῆς ὕλης ἄμορφον ἐκεῖθεν ἐξώριστα.</p> <p>Εἰ γὰρ ἦν ἄλλο ἐν ἄλλῳ, οἷον συμβεβηκός ἐν ὑποκειμένῳ, οὐκ ἂν ἔζη καθ' ἑαυτὴν ἢ οὐσία ἐκείνη, οὐδὲ θεοῦσθαι καθ' ἑαυτὴν ὡς ἐφικτὸν ἠδύνατο, διὰ μόνην τάξιν τὴν ὡς ἄλλο ἐν ἄλλῳ φυλαττομένην· αἰ οὔν ἐν αὐτοῖς εἰρημέναι ἕξις αὐτουσιωμέναι εἰσίν, οὐ μὴν ὡς συμβεβηκός ἐν ὑποκειμένῳ, διὰ τὸ ἄυλον. Ἦθεν ὁ μέγας</p>

Διονύσιος, ἐν τῷ Περί
τῆς ἐκκλησιαστικῆς ἱεραρχίας
λόγῳ, κεφαλαίῳ τετάρτῳ,
οὐσιώδεις φησὶν ἕξις εἶναι τὰς
ἐν αὐτοῖς».

Διονύσιος κάτωθεν ἐν τῷ Περί
τῆς ἐκκλησιαστικῆς ἱεραρχίας
λόγῳ κεφαλαίῳ τετάρτῳ
οὐσιώδεις φησὶν εἶναι τὰς ἕξις
τὰς ἐν αὐτοῖς.

Ἔξεων. Σημειώσαι, ὅτι αἱ θεῖαι
δυνάμεις καθ' ἕξιν ἔχουσι τὸ
θεοειδές. Ἐξίς δέ ἐστι ποιότης
ἕμμοнос».

Ἐδῶ³⁶ ὁ Μάξιμος, ἐρμηνεύοντας συγκεκριμένη ἀρεοπαγιτική φράση³⁷, λέει ὅτι οἱ νοητὲς ἀρετὲς τῶν ἀγγέλων δὲν συνιστοῦν συμβεβηκότα· ἀντ' αὐτοῦ ἀποτελοῦν θεοειδεῖς ἕξις, οἱ ὁποῖες δὲν εἶναι ἄλλο τι παρὰ ποιότητα «ἕμμονη». Τὸ ἄυλο καὶ τὸ ἀσύνθετο τῶν ἀγγέλων σημαίνουν ἀκριβῶς τὴ μὴ ὑπαρξὴ συμβεβηκότος καὶ ὑποκειμένου σὲ αὐτούς· γι' αὐτὸ καὶ οἱ ἕξις στὶς ἀγγελικὲς δυνάμεις εἶναι «οὐσιώδεις» καὶ «αὐτοουσιωμένες».

Εἶναι σαφὲς ὅτι ὁ Ἀκίνδυνος ἐφαρμόζει καὶ στοὺς ἀγγέλους τὸ βασικὸ ἀξίωμα τῆς γνωσιολογίας του, ὅπου ἡ ἐνέργεια ἀποτελεῖ ταυτὸν μὲ τὴν οὐσία· ἐπ' αὐτοῦ ἐδράζει καὶ τὴν προαναφερθεῖσα παρανάγνωση τοῦ Μαξίμου³⁸.

Ἀναφερόμενος ἔπειτα ὁ Ἀκίνδυνος στὴ θέωση τῶν ἀγγέλων, ὑποστηρίζει ὅτι αὐτὴ ἀφορᾷ τὴν «ἔνωση καὶ τὴν ὁμοίωσή» τους, ἢ κατ' ἄλλη – δική του διατύπωση – τὴν «ἀφομοίωσή» τους, μὲ τὸν Θεό³⁹. Αὐτὸ ἐδράζεται στὸ ἕτερο βασικὸ τῆς γνωσιολογίας του, ὅπου ἡ θεία φύση εὐρίσκεται κατ' οὐσίαν παντοῦ καὶ σὲ ὅλα· «παρεῖναι

36. Μαξίμου Ὁμολογητοῦ, Σχόλια εἰς τὸ Περί τῆς οὐράνιας ἱεραρχίας, 7, 1, PG 4, 65BC.

37. Διονυσίου Ἀρεοπαγίτου, Περί τῆς οὐράνιας ἱεραρχίας, 7, 1, ἐκδ. G. Heil – A. Ritter [PTS 36], σ. 27, 12-13: «Θερμαίνοντες γοῦν ὀνομάζονται καὶ θρόνοι καὶ χύσις σοφίας ἐκφαντορικῶ τῶν θεοειδῶν αὐτῶν ἕξεων ὀνόματι».

38. Βλ. ἐνδεικτικὰ, Γρηγορίου Ἀκινδύνου, Ἐτέρα ἔκθεσις καὶ ἀνασκευὴ τῶν τοῦ Παλαμᾶ πονηροτάτων αἱρέσεων, Monac. gr. 223, f. 80v· Ἐπιστολὴ 40, σ. 154, 86-90· Ἐπιστολὴ 56, σ. 232, 46-54· Ἀντιρόρητικὸς I, 15, σ. 16, 1-7· Ἀντιρόρητικὸς I, 18, σ. 20, 49-57· Ἀντιρόρητικὸς II, 13, σ. 102, 8-11· Ἀντιρόρητικὸς IV, 21, σ. 351, 1-3.

39. Τοῦ ἰδίου, Ἀντιρόρητικὸς II, 34, σ. 133, 19-27.

πᾶσι καὶ πανταχοῦ», δημιουργώντας, διακρατώντας καὶ θεώνοντας⁴⁰. Εἰδικώτερα, ἡ ἐκθεωτικὴ παρουσία τῆς θείας φύσεως σχετίζεται καὶ ἀφορᾷ ἄμεσα τὰ λογικὰ κτίσματα, ταῦτὸν εἰπεῖν τοὺς ἀγγέλους καὶ τοὺς ἀνθρώπους: «παρεῖναι πᾶσι τὸ πάντων ὑπερκείμενον Πνεῦμα, καὶ μάλιστα ταῖς λογικαῖς οὐσίαις καὶ τούτων οἰκειότερον ταῖς θειοτέραις»⁴¹. Τοιουτοτρόπως τὸ Θεῖο, ἡ ἴδια ἡ θεία φύση καὶ οὐσία, καὶ δὴ τὸ Ἅγιον Πνεῦμα, «λαμβάνεται εἰς κοινωνίαν ἁγιασμοῦ» ἀπὸ τὰ κτίσματα, τὰ ἐπιδεχόμενα τῇ θέωση, καὶ ἐν προκειμένῳ καὶ ἀπὸ τοὺς ἀγγέλους: «καὶ τὸ Πνεῦμα τὸ Ἅγιον οὐσιωδῶς ἐστὶ κἂν τοῖς ἀγγέλοις κἂν τοῖς ἀποστόλοις κἂν τοῖς ἄλλοις θεοφιλέσιν ἀνθρώποις»⁴²

Τονίζει πάντως ὁ Ἀκίνδυνος ὅτι ὑφίσταται κάποιου εἴδους διαφορὰ στὸν τρόπο ἐνοίκησης τῆς θείας φύσεως ὄχι μόνο μεταξὺ τῆς ἄλογης καὶ τῆς λογικῆς κτίσεως, ἀλλὰ καὶ μεταξὺ τῶν λογικῶν ὄντων, δηλονότι τῶν (θείων) ἀνθρώπων καὶ τῶν ἀγγέλων. Αὐτὸ ὀφείλεται στὴν ἀλλοία σχέση τῶν δευτέρων πρὸς τὸ Θεῖο: «διὰ τὴν τούτων πρὸς τὸ Θεῖον ὑπὲρ αἴσθησιν εὐαίσθησιαν καὶ σχέσιν». Ἐν τούτοις, αὐτὸ τὸ διαφορετικὸ δὲν τοὺς θέτει ἐγγύτερα τῆς θείας φύσεως σὲ σχέση μὲ τοὺς ἀνθρώπους ἢ καὶ μὲ τὰ ὑπόλοιπα ὄντα, στὰ ὁποῖα οὕτως ἢ ἄλλως αὐτὴ εἶναι κατ'

40. Βλ. ἐνδεικτικὰ, Τοῦ ἰδίου, *Ἐπιστολὴ 39*, σ. 144, 38-40· *Ἀντιρόρητικὸς III*, 72, σ. 276, 55-59· *Ἀντιρόρητικὸς III*, 82, σ. 292, 23-25· *Ἀντιρόρητικὸς IV*, 25, σ. 358, 20-26.

41. Τοῦ ἰδίου, *Ἀντιρόρητικὸς III*, 66, σ. 262, 51-53.

42. Τοῦ ἰδίου, *Ἀντιρόρητικὸς III*, 55, σ. 239, 5-8. Πρβλ. *Ἀντιρόρητικὸς III*, 65, σ. 260, 151-156. Ἡ φράση «εἰς κοινωνίαν ἁγιασμοῦ» προέρχεται ἀπὸ ψευδο-αθανασιανὸ ἔργο καὶ παρατίθεται ἀποκομμένη τῆς συνάφειάς της. Τὸ κείμενο, τὸ ὁποῖο ἐξάπαντος δὲν στοχεύει νὰ διδάξει ὅτι ἡ θέωση προέρχεται ἐκ τῆς μετοχῆς στῆ θεία οὐσία, ἀναφέρει τὰ ἑξῆς: «ἡ τοῦ Πατρὸς καὶ τοῦ Υἱοῦ θεότης ἐστὶν ἡ ἁγία καὶ ἁγιοποιός, ἡ ἀγιάζουσα πάντα τὰ λογικά, τὰ καταξιούμενα ἐξ αὐτεξουσίου γνώμης τε καὶ σπουδῆς τὴν ἁγίαν δεῖξασθαι καὶ μακαρίαν οὐσίαν εἰς κοινωνίαν ἁγιασμοῦ». Ἐπειτα δὲ ἀγιογραφικῶν μαρτυριῶν γιὰ τὸν Πατέρα καὶ τὸν Υἱὸ ὡς τοὺς ἀγιάζοντας (Λευϊτ. 11, 44· Ἰεζ. 20, 12· Ἰω. 18, 17), γι' αὐτὸ καὶ ἄρχεται κατὰ συμπερασματικὸ τρόπο: «Κατὰ ταῦτα ἡ τοῦ Πατρὸς καὶ τοῦ Υἱοῦ...». Μαζὶ μὲ τὰ δύο αὐτὰ πρόσωπα ὅμως συναριθμεῖται ὡς ἁγιαστικὸ καὶ τὸ Πνεῦμα, ὅπερ ἀποδεικνύει καὶ τὸ ὁμοούσιό του μὲ αὐτά. Στὸ «σύμβολο τοῦ ἁγιασμοῦ», δηλονότι στῆ βαπτισματικῇ ἐπίκληση, σαφῶς συμπεριλαμβάνεται, μαζὶ μὲ τὸν Πατέρα καὶ τὸν Υἱὸ, καὶ τὸ Πνεῦμα (Μθ. 28, 19). Ἀφοῦ λοιπὸν πάντες οἱ πιστεύοντες ἀγιάζονται «τῇ τρισμακαριωτάτῃ ὀνομασίᾳ» αὐτὸ σημαίνει ὅτι «καὶ τὸ Πνεῦμα τῆς τοῦ Πατρὸς καὶ τοῦ Υἱοῦ θεότητος ὑπάρχει, ἐκ τοῦ ἁγίου αὐτὸ εἶναι κατ' οὐσίαν». Κατ' ἐπέκταση, ἀγιάζει καὶ τὸ Πνεῦμα «πάντας τοὺς προσβάλλοντας αὐτοῦ τῇ κοινωνίᾳ». Βλ. *Διάλογος πρὸς Ἄρειον*, 38 (νόθο), PG 28, 489AB.

ουσία παροῦσα. Γι' αὐτὸ καὶ ὁ Ἀκίνδυνος τονίζει τὴν ἐξίσου ὑπεροχὴ τῆς θείας φύσεως ἔναντι ὅλων τῶν κτισμάτων: «τὸ γὰρ αὐτῆς ἐξίσου πάντων ὑπερεξήρηται»⁴³.

Διευκρινίζει τοιοῦτοτρόπως πὼς ἡ ἐνοίκηση τοῦ Θεοῦ –ἡ ὁποία συνεπάγεται τὴ θέωση– στοὺς ἀγγέλους ἀλλὰ καὶ στοὺς ἀνθρώπους, «εἰς τὰς θεοφιλεῖς τῶν ψυχῶν» κατὰ πῶς γράφει, γίνεται «θεοπρεπῶς (καὶ) ἀπορρήτως», καὶ συνεπῶς αὐτοὶ δὲν καθίστανται ἀναρχοί, ἄκτιστοι καὶ συναΐδιοι μὲ τὸν Θεό. Ἡ ἐν λόγῳ ἐπισήμανση εἶναι ἐντεταγμένη στὸ πλαίσιο τῆς κατὰ τοῦ Παλαμᾶ ἀκινδυνιανῆς πολεμικῆς. Ἐπιδιώκοντας ὁ Ἀκίνδυνος νὰ πλήξει σχετικὴ παλαμικὴ διδασκαλία, τὴν ὁποία ἐξάπαντος παρανοεῖ, γιὰ τὴν ἄκτιστη θεοποιὸ χάρι τοῦ Θεοῦ καὶ τὰ ἀποτελέσματά της, παρατηρεῖ πὼς ἐὰν ἡ ἐνοίκηση ἦταν ἄκτιστη «φύσει» καὶ συναΐδια μὲ τὸν Θεό, τότε ἀναρχο θὰ ἔπρεπε νὰ ἦταν καὶ «τὸ ταύτην δεχόμενον», ὁ οἶκος, ἄλλαις λέξεσι ὅποιος «δέχεται» μέσα του τὸ Θεῖο. Αὐτὸ σημαίνει πὼς τόσο ἡ φύση τῶν ἀγγέλων, ὅσο καὶ ἡ ἀντίστοιχη τῶν ἀνθρώπων, θὰ ἔπρεπε νὰ ἦταν ἀναρχὴ καὶ συναΐδια μὲ τὸν Θεό, πράγμα βέβαια ποὺ ἀντίκειται στὰ ὄντολογικὰ δεδομένα τῆς θεώσεως⁴⁴. Ἐξ οὗ καὶ ἡ ἀξιωματικὴ του ἀπόφανση: «οὐδὲν κωλύει καὶ κατ' οὐσίαν ἐν ἡμῖν εἶναι τὸ Θεῖον καὶ τοῖς θείοις ἀγγέλοις... καὶ μὴ φύσει θεοὺς εἶναι μὴθ' ἡμᾶς μῆτε τοὺς θείους ἀγγέλους»⁴⁵.

Ὁ Παλαμᾶς ἐν προκειμένῳ, παρὰ τοὺς περὶ τοῦ ἀντιθέτου ἰσχυρισμοὺς τοῦ Ἀκινδύνου, δὲν λέει πὼς οἱ ἀξιούμενοι τῆς χάριτος τοῦ Θεοῦ

43. Γρηγορίου Ἀκινδύνου, *Ἀντιρρητικός III*, 72, σ. 276 55-60. Ἡ θέση τοῦ Ἀκινδύνου γιὰ τὴν ἐξίσου ὑπεροχὴ τῆς θείας φύσεως ἔναντι τῶν κτισμάτων ἀπάντων ἐδράζεται σὲ ἀνάλογη διδασκαλία τοῦ Γρ. Νύσσης. Βλ. *Λόγος κατηγορητικός*, ἐκδ. E. Mühlenberg, GNO III, 4, σσ. 69, 18 - 70, 2.

44. Γρηγορίου Ἀκινδύνου, *Ἀντιρρητικός II*, 48, σ. 150, 8-25. Πρβλ. Γρηγορίου Ἀκινδύνου, *Ἀντιρρητικός IV*, 31, σ. 367, 62-70: «οἱ θεῖοι πατέρες ἡμῶν ... (καὶ) ἡμεῖς σὺν αὐτοῖς, ἀοράτως, ἀρρήτως, ὑπὲρ πᾶσαν αἴσθησιν καὶ γνῶσιν δοξάζοντες παρεῖναι τὴν θεῖαν φύσιν ἀπανταχοῦ, καὶ πᾶσι πάντα αὐτὴν ἐνεργοῦσαν καὶ χαριζομένην, οἷς δίδωσι τὰ θεῖα δωρήματα, καὶ κτιστοὺς εἶναι ὁμολογοῦντες πάντας τοὺς θεοφιλεῖς καὶ ἱεροὺς πατέρας καὶ ὡς ὄντας καὶ ὡς ἀγίους ὄντας, καὶ τοὺς ἀγγέλους αὐτούς, κἂν ἄγγελοι μὲν ὦσι κἂν ὑπὲρ ἀγγέλους γένωνται». Βλ. ἐπίσης, *Ἐτέρα ἐκθεσις καὶ ἀνασκευὴ τῶν τοῦ Παλαμᾶ πονηροτάτων αἰρέσεων*, Monac. gr. 223, f. 85^r.

45. Γρηγορίου Ἀκινδύνου, *Ἔτερος Ἀντιρρητικός κατὰ τῶν αὐτῶν πονηροτάτων δογμάτων*, Monac. gr. 223, f. 126^r.

καθίστανται φύσει ἄκτιστοι καὶ ἀναρχοί⁴⁶. Ἄντ' αὐτοῦ ἐπισημαίνει πὼς ἡ κοινωνία μὲ τὴν ἄκτιστη δόξα τοῦ Θεοῦ ἔχει ὡς ἀποτέλεσμα τὴν κατὰ χάρη ὑπέρβαση τῆς κτιστότητας καὶ θνητότητας. Ἐρμηνεύοντας ἐπὶ τούτῳ τὴν πατερικὴ παράδοση, ἀναφέρεται εἰδικώτερα στὰ γραφικὰ παραδείγματα τοῦ Μελχισεδὲκ καὶ τοῦ ἀποστόλου Παύλου:

«ὁ Μελχισεδὲκ "οὔτε ἀρχὴν ἡμερῶν, οὔτε ζωῆς τέλος ἔσχεν", οὐ διὰ τὴν φύσιν τὴν κτιστὴν, δι' ἣν τοῦ εἶναι ἤρξατο καὶ ἔληξεν, ἀλλὰ διὰ τὴν χάριν τὴν θείαν καὶ ἄκτιστον καὶ αἰεὶ οὔσαν ὑπὲρ πᾶσαν φύσιν καὶ χρόνον ἐκ τοῦ αἰεὶ ὄντος θεοῦ. Κτιστὸς οὖν ἦν ὁ Παῦλος μόνον μέχρις ἂν ἔζη τὴν προστάγματι θεοῦ ἐξ οὐκ ὄντων γεγονυῖαν ζωὴν· ὅτε δὲ μὴ ταύτην ἔζη, ἀλλὰ τὴν ἐνοικήσει τοῦ θεοῦ προσγενομένην, ἄκτιστος γέγονε τῇ χάριτι, καθὰ καὶ ὁ Μελχισεδὲκ»⁴⁷.

Ὑποστηρίζει ἐν συνεχείᾳ ὁ Ἀκίνδυνος ὅτι καὶ οἱ ἄγγελοι –καθ' ὃ «κτιστοὶ καὶ γενόμενοι»– ἀδυνατοῦν νὰ δοῦν τὸν ἄκτιστο Θεό⁴⁸, νὰ θεωρήσουν, ἄλλαις λέξεσι, τὴν «ἀναρχον... χάριν»⁴⁹ καὶ τὴν ἄκτιστη δόξα τοῦ Θεοῦ⁵⁰. Ἐντὸς τῶν ὁρίων τῆς θεολογικῆς του ἀντίληψης, ὅπου ἡ οὐσία εἶναι ἀδιάκριτη τῆς ἐνέργειάς της⁵¹, ὁ Θεὸς δὲν ὁράται οὔτε

46. Βλ. Γρηγορίου Παλαμᾶ, *Ἀντιρόρητικὸς 3*, 3-4, 4-9, ΣΠ 3, σσ. 163, 20 - 167, 20.

47. Γρηγορίου Παλαμᾶ, *Πρὸς Ἀκίνδυνον Γ'*, 16, ΣΠ 1, σ. 308, 22-29. Πρβλ. Μαξίμου Ὁμολογητοῦ, *Κεφάλαια διάφορα θεολογικά τε καὶ οἰκονομικά*, 5, 85, PG 90, 1384D· *Περὶ διαφόρων ἀποριῶν*, PG 91, 1144BC.

48. Γρηγορίου Ἀκινδύνου, *Ἀντιρόρητικὸς I*, 38, σ. 47, 88-92. Βλ. ἐπίσης, *Ἐτέρα ἔκθεσις καὶ ἀνασκευὴ τῶν τοῦ Παλαμᾶ πονηροτάτων αἱρέσεων*, Monac. gr. 223, f. 107· *Ἐτερος ἀντιρρητικὸς κατὰ τῶν αὐτῶν πονηροτάτων δογμάτων*, Monac. gr. 223, f. 163^r.

49. Τοῦ ἰδίου, *Ἰαμβοί, β'*, ἐκδ. J. Nadal – D. Benétos, *Gregorii Acindyni, Opera minora*, CCSG (ὑπὸ ἔκδοσιν), Brepols, σ. 219, 29-31.

50. Τοῦ ἰδίου, *Ἀντιρόρητικὸς III*, 63, σ. 255, 51-53. Πρβλ. Τοῦ ἰδίου, *Ἀντιρόρητικὸς IV*, 11, σ. 329, 10-12.

51. Βλ. Τοῦ ἰδίου, *Ἀντιρόρητικὸς I*, 7, σ. 9, 4-6· Τοῦ ἰδίου, *Ἀντιρόρητικὸς II*, 13, σ. 102, 8-10· Τοῦ ἰδίου, *Ἀντιρόρητικὸς II*, 17, σ. 109, 21-24· Τοῦ ἰδίου, *Ἀντιρόρητικὸς IV*, 16, σ. 340, 38-40.

κατὰ τὴ φύση του οὔτε κατὰ τὴν ἄκτιστή του ἐνέργεια, δηλαδή τὴ χάρη καὶ τὴ δόξα του⁵². Τοὺς περὶ τοῦ ἀντιθέτου ἰσχυρισμοὺς τοῦ Παλαμᾶ, ταυτίζει μὲ τὸν Μασσαλιανισμό, τὴν ἀντίληψη δηλαδή γιὰ ὄραση τῆς ἴδιας τῆς θείας οὐσίας⁵³.

Γιὰ νὰ ὑποστηρίξει ἔτι περισσότερο τὴ θέση του ὁ Ἀκίνδυνος περὶ τοῦ ὅτι ὁ Θεὸς εἶναι ἀκατάληπτος καὶ γιὰ τοὺς ἀγγέλους, ἐπικαλεῖται συγκεκριμένα χωρία τοῦ Γρηγορίου Θεολόγου καὶ τοῦ ἱ. Χρυσοστόμου, τὰ ὁποῖα παραθέτει κατ' ἐπιλογὴν καὶ προσαρμοσμένα στὰ δεδομένα τῆς γνωσιολογίας του.

Ἀκίνδυνος	Γρηγόριος Θεολόγος
<p>«Προσκυνοῦμεν... Πατέρα καὶ Υἱὸν καὶ Ἅγιον Πνεῦμα</p> <p>οὔτε τὰ τρία ὡς ἓνα – οὐ γὰρ ἀνυπόστατα ὀνόματα –,</p> <p>καὶ τὰ τρία ἓν. Ἐν γὰρ οὐχ ὑποστάσει ἀλλὰ θεότητι, Μονὰς ἐν Τριάδι προσκυνουμένη καὶ Τριάς ἐν Μονάδι ἀνακεφαλαιουμένη, πᾶσα προσκυνητή, βασιλική, πᾶσα ὁμόθρονος,</p>	<p>«προσκυνοῦντες Πατέρα καὶ Υἱὸν καὶ ἅγιον Πνεῦμα ἐν Υἱῷ τὸν Πατέρα, ἐν Πνεύματι τὸν Υἱὸν γινώσκοντες, εἰς ἃ βεβαπίσμεθα, εἰς ἃ πεπιστεύκαμεν, οἷς συντετάγμεθα, πρὶν συνάψαι διαιροῦντες, καὶ πρὶν διελεῖν συνάπτοντες οὔτε τὰ Τρία ὡς ἓνα – οὐ γὰρ ἀνυπόστατα τὰ ὀνόματα, ἢ κατὰ μιᾶς ὑποστάσεως, ὡς εἶναι τὸν πλοῦτον ἡμῖν ἐν ὀνόμασιν, ἀλλ' οὐ πράγμασι –, καὶ τὰ Τρία ἓν. Ἐν γὰρ οὐχ ὑποστάσει ἀλλὰ θεότητι: Μονὰς ἐν Τριάδι προσκυνουμένη καὶ Τριάς εἰς Μονάδα ἀνακεφαλαιουμένη, πᾶσα προσκυνητή, βασιλική πᾶσα, ὁμόθρονος,</p>

52. Τοῦ ἰδίου, Ἐπιστολὴ 46, σ. 198, 80-83. Βλ. ἐπίσης, Ἐπιστολὴ 66, σ. 274, 8-10· Ἀντιρόρητικὸς IV, 25, σ. 358, 20-28· Ἀντιρόρητικὸς IV, 41, σ. 381, 22-24· Λόγος πρὸς τὸν μακαριώτατον πατριάρχη, 12, σ. 264, 281-283.

53. Τοῦ ἰδίου, Ἀντιρόρητικὸς III, 93, σ. 310, 1-7· Ἀντιρόρητικὸς IV, 31, σσ. 366, 46-367, 58.

<p>ὁμόδοξος, ὑπερκόσμιος, ἄκτιστος, ἀόρατος, ἀναφής, ἀπερίληπτος, πρὸς μὲν ἑαυτὴν ὅπως ἔχει τάξεως αὐτὴ μόνη γινώσκουσα, σεπτὴ δὲ ἡμῖν ὁμοίως καὶ λατρευτὴ,</p> <p>τὴν δὲ κτίσιν πᾶσαν ἐκτὸς ἐῴσα, τὴν μὲν τῷ πρώτῳ, τὴν δὲ τῷ δευτέρῳ διειργομένην παραπετάσματι, πρώτῳ μὲν τὴν οὐράνιον καὶ ἀγγελικὴν ἀπὸ τῆς θεότητος, δευτέρῳ δὲ τὴν ἡμετέραν ἀπὸ τῆς τῶν ἀγγέλων».</p>	<p>ὁμόδοξος, ὑπερκόσμιος, ὑπέρχρονος, ἄκτιστος, ἀόρατος, ἀναφής, ἀπερίληπτος, πρὸς μὲν ἑαυτὴν ὅπως ἔχει τάξεως αὐτῇ μόνη γινωσκομένη, σεπτὴ δ' ἡμῖν ὁμοίως καὶ λατρευτὴ, καὶ μόνη τοῖς Ἁγίοις τῶν Ἁγίων ἐμβατεύουσα, τὴν δὲ κτίσιν πᾶσαν ἐκτὸς ἐῴσα, τὴν μὲν τῷ πρώτῳ, τὴν δὲ τῷ δευτέρῳ διειργομένην καταπετάσματι, πρώτῳ μὲν τὴν οὐράνιον καὶ ἀγγελικὴν ἀπὸ τῆς θεότητος, δευτέρῳ δὲ τὴν ἡμετέραν ἀπὸ τῶν οὐρανίων».</p>
---	--

Ὁ Ἀκίνδυνος⁵⁴ ἀντιλαμβάνεται τὸ χωρίο τοῦ Θεολόγου⁵⁵ σύστοιχα μὲ τὰ δικά του θεολογικὰ νόμιμα: ἡ θεότητα εἶναι μόνο μία καὶ ἐπ' οὐδενὶ διακρίνεται σὲ δύο μέρη, τῆ «θεία φύση» καὶ τὴν ὑφειμένη αὐτῆς «θεότητα», τὰ ὅποια συνιστοῦν δύο θεότητες, μία ἀντίστοιχα ἀόρατη καὶ ἄλλη μία ὄρατῆ. Κατὰ τοῦτο ἀποκλείονται ὄχι μόνον οἱ ἄνθρωποι, ἀλλὰ καὶ οἱ ἄγγελοι ἀπὸ τῆ θεά τῆς ἀπερίληπτης καὶ ἀδιάκριτης σὲ φύση καὶ δόξα θεότητας: «Ὁρᾶς», γράφει ἀπευθυνόμενος στὸν Παλαμᾶ, «Οὐ τὴν ἡμετέραν μόνον φύσιν τῆς θεότητος εἶργει, ἀλλὰ καὶ τὴν τῶν ἀγγέλων παραπετάσματι –τὸ δὲ ἐστὶν ἀκαταληψία–, καὶ οὐ τὴν ἐκείνων μόνον τῆς θεότητος, ἀλλὰ καὶ τῆς ἐκείνων τὴν ἡμετέραν. Καὶ οὐχὶ θείας φύσεως εἶπεν ἀλλὰ τῆς θεότητος, ἵνα σοὶ μὴ κακουργεῖν καὶ διαβάλλειν ἀφῆ τὴν ἀλήθειαν, ἕτερον μὲν τὴν θείαν εἶναι φύσιν καὶ ἀόρατον, ἄλλο δὲ τὴν αὐτῆς θεότητα λέγοντι καὶ ὄρατῆν, καὶ οὕτω δύο θεότητας»⁵⁶.

Ὁ Θεολόγος ὁμως δὲν ἀναφέρεται στὴ θεότητα κατὰ ἀκινδυνιανὸν τρόπο· ἡ μία θεότητα ἀφορᾶ τὴ μοναρχία καὶ ὁμοουσιότητα τοῦ

54. Τοῦ ἰδίου, *Ἀντιρόητικὸς IV*, 57, σσ. 404, 7-405, 19.

55. Γρηγορίου Θεολόγου, *Λόγος 6*, 22, SC 405, σ. 176, 10-28.

56. Γρηγορίου Ἀκινδύνου, *Ἀντιρόητικὸς IV*, 57, σ. 405, 20-27.

ένος Θεοῦ τῶν τριῶν προσώπων, γι' αὐτὸ δὲν εἶναι δυνατὸν νὰ τεθεῖ ἀντίρροπα στὴν ἀντίληψη τῶν δύο θεοτήτων, τῆς ὑπερκειμένης καὶ τῆς ὑφειμένης⁵⁷. Εἰδικώτερα, ὁ Θεολόγος ἐδῶ ὀμιλεῖ γιὰ τὴν τρισυπόστατη μονάδα, τονίζοντας πὼς μόνο ἡ ἴδια γινώσκει τὸν τρόπο ὑπαρξῆς της: «πρὸς μὲν ἑαυτὴν ὅπως ἔχει τάξεως, αὐτῇ μόνῃ γινωσκομένη», ἡ δὲ δημιουργία ἅπασα, ἡ τῶν ἀγγέλων καὶ ἡ τῶν ἀνθρώπων, ἐξαιτίας τῆς ὄντολογικῆς κατάστασης τῆς κτιστότητας, κωλύεται ἀπὸ τὴν κατάληψη καὶ γνώση της: «καὶ μόνῃ τοῖς Ἁγίοις τῶν Ἁγίων ἐμβατεύουσα, τὴν δὲ κτίσιν πᾶσαν ἐκτὸς ἐῴσα»⁵⁸.

Ἐπικαλεῖται ἐν συνεχείᾳ ὁ Ἀκίνδυνος χρυσοστομικὸ χωρίο, τὸ ὁποῖο παραθέτει ἀποκεκομμένο ἀπὸ τὴ συνάφειά του, γιὰ νὰ τονίσει τὸ παντελῶς ἄγνωστο, ἀκατανόητο καὶ ἀόρατο τοῦ Θεοῦ ἀπὸ ὅλη τὴν κτίση, συμπεριλαμβανομένων καὶ τῶν ὑπέρτερων ἀγγελικῶν ταγμάτων⁵⁹. Ἀναφερόμενος ἐδῶ ὁ Ἀκίνδυνος στὰ ὄρια τῶν ἀγγέλων,

57. Βλ. ἐνδεικτικὰ, Γρηγορίου Θεολόγου, *Λόγος 25*, 17, SC 284, σ. 198, 3-5· *Λόγος 31*, 13-14, SC 250, σσ. 300, 5-304, 13· *Λόγος 40*, 41, SC 358, σσ. 292, 7-294, 24. Πρβλ. τὴν ἀπάντηση τοῦ Παλαμᾶ στὴν κατηγορία γιὰ πίστη σὲ δύο θεότητες: «οὐ δύο θεότητας προσκυνοῦμεν ἡμεῖς... Ἀλλὰ τοῦθ' ἡμῖν ἡ τῶν λόγων ἀπάντων ὑπάρχει πρόθεσις, τὰ συνωθοῦντα πρὸς ἀσέβειαν κέντρα συντρίβει – ταῦτα δ' ἔστιν ἀρτίως τὰ τοῦ Ἀκινδύνου συγγράμματα». Βλ. *Ἀντιόρητικὸς 2*, 5, 13, ΣΠ 3, σ. 94, 7-13.

58. Βλ. Τοῦ ἰδίου, *Λόγος 6*, 22, SC 405, σ. 176, 21-24. Πρβλ. Ἡλία Κρήτης, *Ἐξήγησις εἰς τοὺς λόγους τοῦ ἁγίου Γρηγορίου τοῦ Θεολόγου. Εἰς τὸν στ'*, PG 36, 873BC: «ἄγια... ἅγιων... νοήσεις τὴν περὶ αὐτῆς τῆς Τριάδος γνῶσιν καὶ θεωρίαν, ἄβατον καὶ ἀπροσπέλαστον καὶ αὐταῖς ταῖς ἀγγελικαῖς καὶ θείαις οὐσαν δυνάμεσιν οὐ γὰρ δυνατὸν αὐταῖς πρὸς αὐτὴν ἀνατείνεσθαι... τὴν πρώτην καὶ ἀκήρατον φύσιν».

59. Βλ. Γρηγορίου Ἀκινδύνου, *Ἐπιστολὴ 21*, σ. 76, 27-31, ὅπου, μὲ ἀναφορὰ σὲ χωρίο τοῦ ἱεροῦ Χρυσοστόμου, γράφει: «τὸν ἀπερινόητον Θεόν, τὸν ἀνεξιχνίαστον ἀγγέλοις, τὸν ἀνεξερευνητὸν ἀρχαγγέλοις, τὸν ἀθέατον τοῖς Σεραφίμοι, τὸν ἀκατανόητον τοῖς Χερουβίμοι, τὸν ἀόρατον ἀρχαῖς καὶ ἐξουσίαις καὶ ἀπλῶς πάσῃ τῇ κτίσει». Πρβλ. Ἰωάννου Χρυσοστόμου, *Περὶ ἀκαταλήπτου*, 3, ἐκδ. Α. -M. Malingrey, SC 28bis, σ. 190, 53-59. Τὸ ἀπόσπασμα, τὸ ὁποῖο δὲν συμφωνεῖ μὲ τὸ κείμενο τοῦ Χρυσοστόμου, διότι προστέθηκε σ' αὐτὸ ἡ φράση: «τὸν ἀνεξερευνητὸν ἀρχαγγέλοις», ἐντεταγμένο στὴν ὅλη συνάφειά του, στοχεύει τοὺς Ἀνομοίους, οἱ ὁποῖοι διέκριναν οὐσιωδῶς τὸν Πατέρα ἀπὸ τὸν Υἱό. Ὁ Χρυσοστόμος ἐπισημαίνει ἀφ' ἐνὸς ὅτι ἡ θεολογία τῶν Ἀνομοίων εἶναι ἀπόρροια τῆς οἵησής τους, τῆς ἀπόνοιας καὶ τοῦ ἔρωτα τῆς φιλοδοξίας καὶ ἀφ' ἑτέρου ὅτι ἡ θεία οὐσία εἶναι ἄβατη καὶ ἀκατανόητη γιὰ ὅλη τὴν κτίση. Ὁ Θεὸς ὑπέρεκειται τῆς κατάληψης τῆς θνητῆς φύσεως καὶ εἶναι γνωστὸς μόνον στὰ πρόσωπα τῆς Τριάδος. Ὡς ἐκ τούτου, πὼς εἶναι δυνατὸν οἱ Ἀνόμοιοι νὰ τὴν ἐμβατεύουν καὶ νὰ θεολογοῦν κατὰ τὸν γνωστὸ τρόπο;

ἐπιθυμεί νὰ καταδείξει ὡς ἔωλη τὴν παλαμικὴ θέση γιὰ γνώση τοῦ Θεοῦ. Βέβαια ὁ Παλαμᾶς δὲν στοιχίζεται μὲ τὴν αἵρεση τῶν Ἀνομοίων, ὥστε ἡ πολεμικὴ τοῦ Ἀκινδύνου νὰ ἔχει ἐρείσματα· ἐπόμενος τῆς πρὸ αὐτοῦ πατερικῆς παραδόσεως, διακρίνει τὴν ὑπερκειμένη θεία οὐσία ἀπὸ τὶς ὑφειμένους τῆς ἐνέργειας, ὑποστηρίζοντας τὴ γνώση τοῦ Θεοῦ δι' αὐτῶν⁶⁰.

Ἀκινδυνιανῶς ὥστόσο οἱ ἄγγελοι δὲν διατελοῦν σὲ παντελῆ ἄγνοια Θεοῦ. Τὸν γνωρίζουν, πλὴν ὅμως κατὰ συγκεκριμένο τρόπο, δηλονότι ὡς ἀπλῶς ὑπάρχοντα καὶ κατ' ἐπέκταση ὡς κύριο καὶ δημιουργό: «τοῦτον δὲ μόνον Δεσπότην καὶ Δημιουργὸν καὶ Θεὸν ἐπιστάμενοι»⁶¹. Ἐπίστανται, ἄλλαις λέξεσι, καὶ δὴ πλείον τῶν ἀνθρώπων, τῇ θείᾳ «ἀκαταληψία»: «τὴν ἀκαταληψίαν τοῦ Θεοῦ μᾶλλον ἡμῶν καὶ σαφέστερον οἱ θεϊότατοι ἄγγελοι κατανοοῦσιν, οὐ τὴν κατάληψιν»⁶².

Ὅπως προαναφέρθηκε, ὁ Ἀκίνδυνος ἐπ' οὐδενὶ ἀποδέχεται ὄραση τῆς θείας δόξας, ἀφοῦ αὐτὴ εἶναι ταυτόσημη μὲ τὴ θεία φύση. Ἔτσι, στοχεύοντας συγκεκριμένη παλαμικὴ ἀντίληψη – πάντοτε ὅπου ὁ ἴδιος τὴν ἀντιλαμβάνεται – γιὰ ὄραση τῆς ἄκτιστης θείας δόξας μὲ τοὺς σωματικούς ὀφθαλμούς, καὶ μὲ ἀναφορὰ στοὺς ἀγγέλους καὶ τὰ ὄρια τῆς θεατικῆς τους ἰκανότητος καὶ δυνατότητας, ὑποστηρίζει ὅτι ἡ θεοπτία, ἡ «ἀληθής» ὄραση τοῦ Θεοῦ, ἀφορᾷ ἀπλῶς τὴ μὴ ὄρασή του:

«[ὁ Παλαμᾶς καὶ οἱ σὺν αὐτῶ] τὴν
ἄκτιστον καὶ οὐσιώδη τοῦ ἀοράτου καὶ τοῖς
ὑπερουρανίους ἀγγέλοις Θεοῦ δόξαν καὶ
μορφὴν, ληπτὴν ἑαυτῶν εἶναι σωματικοῖς

60. Βλ. Γρηγορίου Παλαμᾶ, *Κεφάλαια ἑκατὸν πενήκοντα*, 82, ΣΠ 5, σ. 82, 23-26. Πρβλ. Μ. Βασιλείου, *Ἐπιστολὴ 234*, 1, ἐκδ. Υ. Courtonne, τόμ. III, σ. 42, 28-31: «Ἡμεῖς δὲ ἐκ μὲν τῶν ἐνεργειῶν γνωρίζειν λέγομεν τὸν Θεὸν ἡμῶν, τῇ δὲ οὐσίᾳ αὐτῇ προσεγγίζειν οὐχ ὑπισχοῦμεθα...». Βλ. ἐπίσης, Ν. Ἰωαννίδης (ἀρχιμ.), *Θεολογία καὶ Γραμματεία*, ὁ.π., σσ. 39-40. Ν. Ματσούκας, *Δογματικὴ καὶ Συμβολικὴ Θεολογία Γ* [ΦΘΒ 34], ἐκδ. Πουρναρᾶ, Θεσσαλονίκη 2005, σσ. 110-132. Ὁ ἴδιος, «Οἱ θεοφάνειες στὴν ἱστορία τοῦ Ἰσραὴλ καὶ τῆς Ἐκκλησίας ὡς πηγὴ θεοπτίας καὶ θεογνωσίας», στὸ *Ἀντιπελάργησις. Τόμος τιμητικὸς πρὸς τὸν ἀρχιεπίσκοπον Κύπρου κ.κ. Χρυσόστομον ἐπὶ τῇ εἰκοσιπενταετηρίδι τῆς ἀρχιερατικῆς αὐτοῦ διακονίας*, Λευκωσία 1993, σσ. 323-326.

61. Γρηγορίου Ἀκινδύνου, *Ἀντιρόητικὸς III*, 63, σ. 255, 57-58.

62. Τοῦ ἰδίου, *Ἐτέρα ἔχθεσις καὶ ἀνασκευὴ τῶν τοῦ Παλαμᾶ πονηροτάτων αἱρέσεων*, Monac. gr. 223, f. 107^r.

ὄφθαλμοῖς κατατολμῶσι λέγειν, καὶ οὕτως ὄρα̅ν κυρίως τὸν ἀνωτάτω Θεόν, κατὰ δὴ τούτων... ὁ θεσπέσιος [= ὁ Χρυσόστομος] καὶ ὡς ἀληθῶς ὄρων τὸν Θεὸν τῷ μὴ ὄρα̅ν μὴ δὲ βλέπειν σωματικοῖς ὄφθαλμοῖς, προειπὼν περὶ τῶν θείων ἀγγέλων Ἐκεῖνοι τὰς ὄψεις ἀποκρύπτουσιν, ἐπάγει· Οὗτοι φιλονεικοῦσιν ἐνατενίζειν ἀναισχύντως εἰς τὴν ἀνεκδιήγητον δόξαν»⁶³.

Ἐνῶ ὅμως ὁ Θεός, ὁ ἀδιάκριτος σὲ οὐσία καὶ δόξα, ἐπ' οὐδενὶ δύναται νὰ ὁραθεῖ, ἐν τούτοις τὰ κτίσματα, οἱ ἄγγελοι καὶ οἱ ἄνθρωποι, εἶναι ἐπιδεκτικοί –συγκεκριμένου τύπου– θεοφανειῶν, κατὰ τὶς ὁποῖες μποροῦν νὰ δοῦν τὸ προκάλυμμά Του· νὰ δοῦν δηλαδή ἓνα κτιστὸ σύμβολο, ἓνα κτιστὸ παραπέτασμα. Ἡ ὄραση ὅμως αὐτὴ δὲν ἐξαρτᾶται καὶ ἐπ' οὐδενὶ ἀφορᾶ τοὺς σωματικούς ὄφθαλμούς, δὲν εἶναι δηλονότι αἰσθητή, ἀλλὰ ἐπισυμβαίνει κατὰ νοητὸ τρόπο: «νῶ δὲ καὶ διανοία ἢ ὑπὲρ νοῦν καὶ διάνοιαν»⁶⁴, ὅπως χαρακτηριστικὰ ἀναφέρει. Αὐτὸ ἀκινδυνιανῶς ὀφείλεται σὲ ὄντολογικούς τρόπων τινὰ λόγους, στὴ συγγένεια δηλαδή τοῦ νοῦ καὶ τῆς διανοίας μὲ τὰ νοητὰ:

«Νοῦς γάρ τε καὶ διάνοια μᾶλλον τὰ οἰκεῖα νοητὰ καὶ διανοητὰ καταλαμβάνειν πεφύκασιν ἢ αἰσθησις τὰ αἰσθητά, ἢ τοιαῦτα»⁶⁵.

63. Γρηγορίου Ἀκινδύνου, *Ἀντιρόρητικὸς IV*, 5, σ.319, 27-36. Γιὰ τὸ χρυσοστομικὸ χωρίο, τὸ ὁποῖο ἐπικαλεῖται ὁ Ἀκίνδυνος, βλ. ἀμέσως παρακάτω.

64. Τοῦ ἰδίου, *Ἀντιρόρητικὸς I*, 26, σ. 32, 1-33· *Ἰαμβοί*, PG 150, 847B· *Ἐτέρα ἔκθεσις καὶ ἀνασκευὴ τῶν τοῦ Παλαμᾶ πονηροτάτων αἱρέσεων*, Monac. gr. 223, ff. 101^v, 110^v. Πρβλ. *Ἀντιρόρητικὸς IV*, 5, σ. 319, 10-15: «Θεάσεται δὲ πῶς; Οὐ συμβολικῶς οὐδὲ νῶ καὶ διανοία ἢ ἀμερεῖ νοήσει ἐνεργουμένη διὰ τοῦ Πνεύματος, καὶ ταῦτα γε ἀμυδρῶς – ἀνέφικτα γὰρ τὰ θεῖα –, οὐδ' ὑπὲρ νοῦν καὶ διάνοιαν καὶ πολὺ μᾶλλον πᾶσαν τὴν τοῦ σώματος αἰσθησιν;». Εἰδικότερα γιὰ τὸ θέμα τῆς διὰ συμβόλου ὄρασης τοῦ Θεοῦ στὴ διδασκαλία τοῦ Ἀκινδύνου, βλ. Α. Ζαχαρίου, *Ἡ θεολογικὴ γνωσιολογία τοῦ Γρηγορίου Ἀκινδύνου*, ὅ.π., σσ. 214-239. Ὁ ἴδιος, «Οἱ θεοφάνειες στὴ γνωσιολογία τοῦ Γρηγορίου Ἀκινδύνου. Αὐγουστίνεια ἐπίδραση;», *Θεολογία* 87, 3 (2016), σσ. 59-90.

65. Τοῦ ἰδίου, *Ἐτέρα ἔκθεσις καὶ ἀνασκευὴ τῶν τοῦ Παλαμᾶ πονηροτάτων αἱρέσεων*, Monac. gr. 223, f. 105^v.

Γι' αυτό και επικαλούμενος ξανά τὸν ἱερό Χρυσόστομο, καὶ διαβάζοντάς τον κατὰ τὴν προσφιλή του τακτικὴ παραπειστικά, γράφει πὼς ὁ Θεὸς παρουσιάζεται στοὺς ἀγγέλους μὲ συμβολικὸ τρόπο παρ' ὅλα αὐτά, ἀκόμη καὶ δι' αὐτοῦ τοῦ τρόπου, ἡ ὄραση δὲν εἶναι εὐχερής, οἱ δὲ ἄγγελοι «καλύπτουν» τὶς ὄψεις τους πρὸς αὐτή: «*Εκεῖνοι (οἱ ἄγγελοι), φησί (ὁ Χρυσόστομος), τὰς ὄψεις πρὸς τὴν θείαν ἀποκρύπτουσιν ὄψιν, καίτοι συμβολικῶς αὐτοῖς παραδεικνύντος*»⁶⁶.

Ὁ ἱερὸς Χρυσόστομος, μὴ ταυτίζοντας κατὰ ἀκινδυνιανὸ τρόπο τὴν ἀπερινόγηθ θεία οὐσία μὲ τὴ δόξα καὶ τὴ λαμπρότητά της [αὐτὸ σημαίνει ἐν προκειμένῳ γιὰ τὸν Ἀκίνδυνο ἢ «θεία ὄψη»], δὲν ὑποστηρίζει πὼς οἱ ἄγγελοι ἐναποκρύπτουν τὶς ὄψεις τους «πρὸς τὴν θείαν ὄψιν», δηλονότι τὴν ἴδια τὴ θεία φύση οὔτε ἀναφέρει ὅτι ὁ Θεὸς τους «*παραδεικνύεται*» συμβολικῶς: αὐτὰ ἀποτελοῦν φραστικὲς καὶ νοηματικὲς προσθήκες τοῦ Ἀκινδύνου. Ἀπευθυνόμενος ὁ Χρυσόστομος πρὸς τοὺς Ἀνομοίους, ὁμιλεῖ εἰδικὰ γιὰ τὸ ἀκατάληπτο τῆς οὐσίας τοῦ Θεοῦ –τοῦ ἀπερινόητου τρόπου ὑπαρξῆς τῶν θείων προσώπων– καὶ λέει ὅτι τόσο οἱ ἄνθρωποι, ὅσο καὶ οἱ ἄγγελοι, οἱ ὅποιοι εὐρίσκονται «*εἰς τοὺς οὐρανοὺς*», τροπικῶς δηλαδὴ πλησιέστερα στὸν Θεό, δὲν γνωρίζουν τί εἶναι κατ' οὐσίαν ὁ Θεός. Οἱ ἄγγελοι, σὲ ἀντιπαραβολὴ μὲ τὴν προπέτεια τῶν Ἀνομοίων νὰ συζητοῦν περὶ τῆς θείας οὐσίας, δὲν πολυπραγμονοῦν περὶ αὐτῆς. Ἄντ' αὐτοῦ, «*ἐμπροσθεν*» ἢ «*ἐνώπιον*» τῆς θείας λαμπρότητας, δοξάζουν, προσκυνοῦν καὶ ἀναπέμπουν διηνεκῶς «*τὰς ἐπινικίους καὶ μυστικὰς ὠδὰς*», πράγμα πάντως ποὺ ἐπιτελοῦν οὐχὶ ἀπλῶς καὶ ὡς ἔτυχεν, ἀλλὰ «*μετὰ πολλῆς τῆς φρίκης*». Ἐνώπιον δηλαδὴ τῆς θείας συγκατάβασης, οἱ ἀγγελικὲς δυνάμεις συστέλλονται: δὲν δύνανται νὰ ὑποφέρουν τὴ θεία δόξα, γι' αὐτὸ καὶ «*τοὺς ὀφθαλμοὺς ἀποστρέφουσιν*». Καταλήγοντας ὁ Χρυσόστομος ἀναφέρει αὐτὸ ποὺ ὁ Ἀκίνδυνος διαβάζει, διαστρέφοντας τὸ νόημά του ἐνῶ οἱ ἄγγελοι ἀποκρύπτουν τὶς ὄψεις ἔμπροσθεν τῆς λαμπρότητας τοῦ Θεοῦ, οἱ ἄνθρωποι πολυπραγμονοῦν γιὰ τὴν οὐσία Του⁶⁷.

Ὁ Παλαμᾶς πάντως δὲν θεολογεῖ κατὰ τὸν τρόπο ποὺ ὁ Ἀκίνδυνος ἀντιλαμβάνεται –καὶ κατ' ἐπέκταση ψέγει– τὶς θεολογικὲς του θέσεις.

66. Τοῦ ἰδίου, *Ἀντιρόητικὸς II*, 14, σ. 104, 20-23.

67. Τοῦ ἰδίου, *Ἀντιρόητικὸς II*, 14, σ. 104, 20-23.

Κατ' ἀρχάς, ἡ ὄποια ὄραση ἀφορᾷ τὴ δόξα τοῦ Θεοῦ, τὴν ἄκτιστη καὶ μεθεκτὴ ἐνέργειά του, καὶ ἐπ' οὐδενὶ τὴν ἀπερινόητη καὶ παντελῶς ἀμέθεκτη θεία φύση, τὴν ὑπερουσία δηλονότι θεία ὑπαρξῆ. Ἡ ὄραση ἔπειτα σχετίζεται ἄμεσα μὲ συγκεκριμένες προϋποθέσεις, τὴν ἄσκηση τῆς ἀρετῆς καὶ τὴ συνεπόμενη κάθαρση, καὶ ἐξάπαντος ἐπιτυγχάνεται μόνον ἀφοῦ οἱ σωματικοὶ ὀφθαλμοὶ «ἀλλοιωθοῦν» ἀπὸ τὴ θεία χάρις⁶⁸.

Διսχυρίζεται ἀκόμη ὁ Ἀκίνδυνος ὅτι τὸ ἀπερινόητο δὲν ἰσχύει μόνο μεταξὺ Θεοῦ καὶ ἀγγέλων, ἀλλὰ ὑφίσταται καὶ μεταξὺ ἀγγέλων καὶ ἀνθρώπων. Οἱ ἄγγελοι –παρὰ τὴ κτιστότητά τους– εἶναι ἀκατάληπτοι⁶⁹, καὶ δὴ ἀπρόσιτοι στοὺς σωματικοὺς ὀφθαλμούς: «τὰ τῶν κτισμάτων αὐτὰ καὶ νοητὰ καὶ ἀσώματα, καὶ ταῦτα παντάπασιν ἐστ' ἀπρόσιτα καὶ ἀνάλωτα σωματικοῖς ὀφθαλμοῖς, ἢ τῶν ψυχῶν λέγω καὶ πολὺ μᾶλλον ἢ τῶν ἀγγέλων φύσις»⁷⁰. Παρὰ ταῦτα ὅμως, παρὰ τὸ ἀπρόσιτο δηλονότι καὶ ἀόρατό της, ἡ φύση τῶν ἀγγέλων ὀραταὶ καὶ αὐτὴ κατὰ τὸ ἀντίστοιχο τοῦ ἀκτίστου Θεοῦ, δηλαδή μὲ σωματικὴ μορφή: «οὐ μόνον δὲ τὸ Θεῖον, ἀλλὰ καὶ τὴν τῶν ἀγγέλων φύσιν, ὡς εἴρηται, κτιστὴν οὖσαν, διὰ τινος φαίνεσθαι σωματοειδοῦς πάντως σχήματος, οὐ καθ' αὐτήν»⁷¹. Ὅντως, οἱ κτιστοὶ ἄγγελοι, καθ' ὃ «ἀσχημάτιστοι»⁷², εἶναι ἄληπτοι καὶ μὴ ὀρατοὶ καθ' αὐτοῦς, κατὰ τὴ φύση τους δηλαδή

68. Ἐνδεικτικὰ βλ. τὰ ἐξῆς παλαμικὰ ἔργα: *Υπὲρ τῶν ἱερῶς ἡσυχάζοντων* 3, 1, 22, ΣΠ 1, σσ. 634, 7-635, 1· *Πρὸς Ἀρσένιον*, 8, ΣΠ 2, σσ. 320, 29-321, 17· *Ἀντιρόητικὸς* 1, 7, 25, ΣΠ 3, σ. 57, 7-12. Πρβλ. Γ. Μαντζαρίδης, *Παλαμικά*, ἐκδ. Πουρναρᾶ, Θεσσαλονίκη 1998³, σσ. 225-264. Α. Κεσελόπουλος, *Πάθη καὶ ἀρετὲς στὴ διδασκαλία τοῦ ἁγίου Γρηγορίου τοῦ Παλαμᾶ*, ἐκδ. Δόμος, Ἀθήνα 1986, σσ. 161-210. Στ. Γιαγκάζογλου, *Κοινωνία θεώσεως. Ἡ σύνθεση χριστολογίας καὶ πνευματολογίας στὸ ἔργο τοῦ ἁγίου Γρηγορίου τοῦ Παλαμᾶ*, ἐκδ. Δόμος, Ἀθήνα 2001, σσ. 401-456. Α. Ράντοβιτς, «Ἡ διδασκαλία τοῦ ἁγίου Γρηγορίου τοῦ Παλαμᾶ περὶ τῆς γνώσεως τῆς Ἁγίας Τριάδος», στό: *Ὁ ἅγιος Γρηγόριος ὁ Παλαμᾶς στὴν ἱστορία καὶ τὸ παρόν. Πρακτικὰ διεθνῶν ἐπιστημονικῶν συνεδρίων Ἀθηνῶν καὶ Λεμεσοῦ*, Ἅγιον Ὅρος 2000, σσ. 61-67. Α. Ζαχαρίου, *Ἡ θεολογικὴ γνωσιολογία τοῦ Γρηγορίου Ἀκινδύνου*, ὅ.π., σσ. 185-265.

69. Γρηγορίου Ἀκινδύνου, *Ἐκθεσις ἐπίτομος τῶν τοῦ Παλαμᾶ πονηροτάτων αἰρέσεων*, Monac. gr. 223, f. 21^v. Βλ. ἐπίσης, *Ἐτέρα ἐκθεσις καὶ ἀνασκευὴ τῶν τοῦ Παλαμᾶ πονηροτάτων αἰρέσεων*, Monac. gr. 223, f. 106^v.

70. Τοῦ ἰδίου, *Ἐπιστολὴ* 40, σσ. 158, 173-160, 176· *Ἀντιρόητικὸς* I, 26, σ. 32, 26-29· *Ἀντιρόητικὸς* IV, 31, σσ. 365, 23-366, 25· *Ἰαμβοί*, PG 150, 850BC.

71. Γρηγορίου Ἀκινδύνου, *Ἀντιρόητικὸς* I, 44., σ. 52, 29-32.

72. Γρηγορίου Ἀκινδύνου, *Ἐτέρα ἐκθεσις καὶ ἀνασκευὴ τῶν τοῦ Παλαμᾶ πονηροτάτων αἰρέσεων*, Monac. gr. 223, f. 72^v.

εἰς ἅπαντας, ἡ δὲ θέασή τους, ὅπως σημειώνει, γίνεται μὲ τὴ μεσολάβηση κτιστῶν μέσων, σχημάτων καὶ συμβόλων: «οὐδ' ἡ κτιστὴ καὶ ποιηθεῖσα φύσις, ἡ τῶν ἀγγέλων ... λέγω, θεατὴ καθ' αὐτὴν ἐστὶ μηδὲ τοῖς θειοτάτοις τῶν πατέρων ... ὅτι μὴ διὰ συμβόλων καὶ πολυειδῶν σχημάτων»⁷³.

Παρατηρεῖ τέλος ὁ Ἀκίνδυνος πὼς τὸ ἐν γένει ἔργο τῶν ἀγγελικῶν δυνάμεων εἶναι ὑπηρετικὸ καὶ δοξολογικόν⁷⁴, καὶ ἀφορᾷ κυρίως στὴν ὕμνηση τοῦ τριαδικοῦ Θεοῦ⁷⁵. Ὑπηρετῶντας ὁμως οἱ ἄγγελοι τὸν Θεὸ ὑπουργοῦν ἐν τέλει καὶ τοὺς ἀνθρώπους στὴ σωτηρία τους: «...ὡς λειτουργῶν ἑαυτοῦ καὶ ἀποστελλομένων εἰς διακονίαν αὐτῷ διὰ τοὺς μέλλοντας κληρονομεῖν βασιλείας ...»⁷⁶. Ἡ ἐπισήμανση τοῦ Ἀκινδύνου γιὰ τὸ ἔργο τῶν ἀγγελικῶν δυνάμεων εἶναι δίχως ἄλλο ὀρθή. Ἐπειδὴ ὁμως τὴν ἀντιπαραβάλλει –καὶ σὲ αὐτὴ τὴν περίπτωσιν– μὲ τὴν κατὰ τοῦ Παλαμᾶ ἀντίρρησή του, ἐκβαίνει μᾶλλον παράδοξη. Κανένα σέβας, γράφει, δὲν πρέπει νὰ ἀποδίδεται στὰ ἀνούσια καὶ ὑφειμένα ἔργα τοῦ Θεοῦ, στίς κατὰ τὴ δική του ἀνάγνωση ἄκτιστες θείες ἐνέργειες. Τὰ μόνα ἐλάττονα, δηλονότι ὑφειμένα, τοῦ Θεοῦ, τὰ ὅποια ὀφείλουν οἱ ἄνθρωποι νὰ τιμοῦν, εἶναι οἱ ἀγγελικὲς δυνάμεις, οἱ συνεργοὶ τους πρὸς σωτηρία: ἡ δὲ τιμὴ ποὺ τοὺς ἀποδίδουν παραμένει ἀνάλογη τῆς κτιστῆς τους φύσεως⁷⁷.

Καθίσταται σαφές, μετὰ ἀπὸ ὅλα ὅσα προαναφέρθηκαν, ὅτι ἡ διδασκαλία τοῦ Ἀκινδύνου γιὰ τὶς ἀγγελικὲς δυνάμεις, ὅπως αὐτὴ ἐκφράζεται κατὰ τὸ ἀντιρρητικὸ ἐναντίον τοῦ Παλαμᾶ ἔργο του, δὲν εἶναι ἀπλῶς καὶ μόνο φραστικὰ προβληματικὴ, ἀλλὰ βαθέως καὶ οὐσιαστικὰ ἐσφαλμένη. Κατὰ τὴν ἀπόπειρα νὰ διορθῶσει τὴν κατὰ τὴ

73. Τοῦ ἰδίου, *Ἐτέρα ἔκθεσις καὶ ἀνασκευὴ τῶν τοῦ Παλαμᾶ πονηροτάτων αἰρέσεων*, Monac. gr. 223, f. 111^v.

74. Τοῦ ἰδίου, *Ἀντιρόητικὸς III*, 32, σ. 210, 11-15. Πρβλ. *Ἀντιρόητικὸς III*, 33, σ. 212, 30-31.

75. Τοῦ ἰδίου, *Ἀντιρόητικὸς III*, 63, σ. 255, 54-57..

76. Τοῦ ἰδίου, *Ἀντιρόητικὸς III*, 39, σ. 219, 15-20.

77. Τοῦ ἰδίου, *Ἰαμβοί*, PG 150, 858AB: «Οὐδὲν γάρ, οὐδὲν τῶν ἀνουσιῶν σέβας, / Ὅπουπερ οὐδὲ τῶν ὑφειμένων ὄλωσ / Τῆς παντανάσσης καὶ τριπλῆς ἐναρχίας / Τελούμεν οὐδὲν δουλικόν τινι τρόπον, / Πλήν γ' ὡς ἐλάττους τὰς ὑπερέτερας φύσεις / Ἡ τάξεις [...] / Καὶ τῶν ἐς ἡμᾶς σωστικῶν συνεργάτας, / Τιμῶμεν ὡς ἐνθεσμον ἐν συμμετρίας, / Ἄλλ' οὐκ ἀνάρχους ὡς θεοὺς καὶ δεσπότης».

γνώμη του θεολογική ὀλίσθηση τοῦ Παλαμᾶ, ὀλισθαίνει τελικὰ ὁ ἴδιος σὲ προβληματικὲς διατυπώσεις τοῦ δόγματος, σὲ τέτοιο μάλιστα βαθμὸ πὸν ἀβίαστα συμπεριλαμβάνεται –ὡς τρόπον τινὰ ὁμόδοξος– μαζί με ὄλους ὅσοι διαχρονικὰ ἀπέτυχαν στὴν ὑγιῆ ἔκφραση τῆς πίστεως.

SUMMARY

By Andreas Zachariou

PhD of Theology,, National and Kapodistrian University of Athens

In his antirrhetical writings against Gregory Palamas’s theological perceptions, Gregory Akindynos presents a series of arguments some of which include references to the angels, their created nature, their deification by participation in God, their inability of seeing God, their invisibility for human beings and their task to serve God and humans. However, his theological notion is not conventional and he ends up with the wrong conclusions.

Akindynos contends that Palamas’s teaching about the divine, uncreated and “lower” (“ὕφειμένες”) energies – powers, that are different and distinct from the essence of God, actually refers to the angels. Only the angels are the powers which may exist in multitude (“πληθυντικῶς”), are created and “activated” (“ἐνεργουμένοι”) by God and therefore are different and “infinitely lower” (“ἄπειράκις ἀπείρως ὑφειμένοι”) to God. In support of his claims and in order to refute Palamas’s theology, he invokes and cites certain patristic passages understood and interpreted subjectively.

In this respect he both distorts the traditional teaching about the angels and proves himself as dogmatically erroneous.